

VILNIUS UNIVERSITY
THE LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

GEDIMINAS PETRAUSKAS

BURIAL RITES IN MEDIEVAL LITHUANIA:
THE CUSTOM OF CREMATING THE DEAD

Summary of Doctoral Dissertation
Humanities, History (05 H)

Vilnius 2017

The dissertation was prepared at Vilnius University in 2011–2016.

Supervisor – Prof. Albinas Kuncevičius (Vilnius University, Humanities, History – 05 H)

The dissertation is being defended at a public meeting of the Research Board for History, Vilnius University.

Chairman:

Assoc. Prof. Gintautas Vėlius (Vilnius University, Humanities, History – 05 H).

Members:

Dr. Artūras Dubonis (Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05 H),

Dr. Laurynas Kurila (Lithuanian Institute of History, Humanities, History – 05 H),

Assoc. Prof. Aleksiejus Luchtanas (Vilnius University, Humanities, History – 05 H),

Assoc. Prof. Gintautas Zabiela (Klaipėda University, Humanities, History – 05 H).

The dissertation will be defended at a public meeting of the Research Board for History in Room 211, Faculty of History, Vilnius University, at 3 p.m. on 8 September 2017.

Address: Universiteto 7, LT-01513, Vilnius, Lithuania.

The summary of the dissertation was distributed on 8 August 2017.

The dissertation is available for reading at the libraries of Vilnius University, the Lithuanian Institute of History and on the Vilnius University website at: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

VILNIAUS UNIVESITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

GEDIMINAS PETRAUSKAS

LAIDOSENA VIDURAMŽIŲ LIETUVOJE:
MIRUSIŲJŲ DEGINIMO PAPROTYS

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius 2017

Disertacija rengta 2011–2016 m. Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Albinas Kuncevičius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Disertacija ginama viešame disertacijos Gynimo tarybos posėdyje.

Pirmininkas:

Doc. dr. Gintautas Vėlius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Nariai:

Dr. Artūras Dubonis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H),

Dr. Laurynas Kurila (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H),

Doc. dr. Aleksiejus Luchtanas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H),

Doc. dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Disertacija bus ginama viešame disertacijos Gynimo tarybos posėdyje 2017 m. rugsėjo 8 d. 15 val. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto 211 auditorijoje.

Adresas: Universiteto g. 7, LT-01513, Vilnius, Lietuva.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2017 m. rugpjūčio 8 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto, Lietuvos istorijos instituto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

Burial Rites in Medieval Lithuania: the Custom of Cremating the Dead

In many cultures the customs related to burial, the approach to death and the world of the dead are among the most essential. Death is considered to be the passage from this world to another realm, therefore, burial is perceived as the reflection of the relation between the living and the dead. Researches of the burial customs allow to elaborate not only about the souls departing to heaven, but also about the living, their ideology and perception of afterlife. Nowadays researchers of the burial conduct extensive interdisciplinary researches: burial customs are invoked for reconstructing the social structures and connections of the past societies, the conceptions of religion and afterlife. Furthermore, it is relevant to emphasize, that research allows searching for the answers to many other arising questions.

For a long period of time the directions of the researches and the consideration of burial customs upheld by Lithuanian archaeologists was marked by the separation of prehistoric and historic times. The period before the origination of the written sources was perceived exceptionally as the object for research of the archaeologists, while the period after their origination – that of the historians. This margin was artificially merged with the end of the Iron Age and the establishment of the State of Lithuania. Due to such subdivision of the historic periods, the burial customs of Pagan or in other words Pre-Christian State of Lithuania did not receive proper amount of attention of the archaeologists, the data of their researches were rarely included into scientific studies.

In the second half of the 20th century, when more extensive researches of the burial monuments from the historic period were commenced, the gaps of knowledge of the burial in the 15th – 17th century were filled in. Nevertheless, the issue of cremating the dead in Lithuania in the 13th – 14th century remained on the outskirts of wider scientific generalizations. At the end of the 20th century – the beginning of the 21st century new significant data on the burial in the State of Lithuania in Pagan period was collected. The latter enabled to interpret the burial customs of the period, drawing especial interest in the interaction of Paganism and Christianity. The relation between cremation and burial customs of the 13th – 14th centuries raise particular interest, the discussion about the custom of cremating the dead, its conception and historical significance is still ongoing.

The definition of Medieval Lithuania chronology, based on Western European traditional subdivision of the periods, confronts problems, thus is a relative one. The Middle Ages encompass various complicated phenomena, the most significant of which are the spread of Christianity and establishment of the state. Establishment of the State of Lithuania on the South-eastern shore of the Baltic Sea is an exceptional occurrence in the conception of the Medieval Europe. In 1251 the ruler of Lithuania Mindaugas was baptised and in 1253 he was crowned as the king. However, Christianity was soon renounced and for almost a hundred and fifty years, until baptism in 1387, the Grand Duchy of Lithuania existed in Christian Europe as a pagan state. Due to this reason, the period of the Middle Ages in Lithuania is considered to have lasted from the 13th century to the beginning of the 16th century, i.e. the period from the establishment of the state to renaissance or the spread of reformation and printed books.

The beginning of the Middle Ages fundamentally coincides with the end of the East Lithuanian barrow culture, which is in turn reasonably associated with the genesis of the State of Lithuania. The burials in barrows ended at the end of the 11th century – the beginning of the 12th century or the turn of the 12th – 13th centuries. After the extinction of the East Lithuanian barrow culture, the cremated deceased were buried in flat cemeteries: in ethnic Lithuania until baptism in 1387 and in some locations until the beginning of the 15th century. In the Eastern part of Lithuania both cremation and inhumation rites were known and practiced at the same period of time. The places where the cremated deceased are buried are referred to as medieval cremation cemeteries in this thesis.

Problem of research. For a long period of time the only knowledge on the cremation of the dead during the Pagan period of the State of Lithuania came only from the scarce historic sources, which mainly described burial customs of the grand dukes. Medieval cremation cemeteries are researched since the middle of the 19th century. Nevertheless, an unexpectedly small amount of attention was dedicated to the burial customs of the above-mentioned period. Thus, the chronology of medieval artefacts remained unanalysed more extensively. The discussion of the end of the 20th century, regarding the relation between cremation and inhumation during the Pagan period of the State of Lithuania revealed the gaps in the knowledge on the burial of the above-mentioned period, exposed the necessity to carry out comprehensive researches.

There are more than 80 medieval cremation cemeteries researched up to today. Unfortunately, due to the drawbacks in methodology or documentation, most of the interwar, Soviet period and part of the researches conducted during the first years of independence, provide only small benefits for getting to know the burial of the 13th – 14th centuries, mainly due to the small scope of the researches. One-sided attention on the material culture, artefacts and their typology, lack of accuracy in the course of the field researches or gaps in methodology, when researching the cremation graves, influenced the fact that having researched tens of thousands of square meters of medieval cremation cemeteries the knowledge on burial of the cremated remains in the 13th – 14th century remain uncomprehensive.

Historiography and reports on archaeological researches comprise a significant source of knowledge on medieval cremation cemeteries in Lithuania. Unfortunately, most of the reports on archaeological researches of cremation cemeteries of the interwar or Soviet period are complicated to verify today. Due to uncomprehensive descriptions of the researches and cremated bones, which were not collected or preserved, most frequently the method of arrangement of cremation graves unclear as well as the composition of the sets of burial artefacts. Moreover, it is unknown how many deceased were buried in a certain grave, what was their age and sex. In comparison, the possibility of collective cremations, identified by Mindaugas Bertasius and several other authors allows raising a reasonable question, whether most of the locations that were named as “destroyed” cremation graves and even fire places in the Soviet period, were actually the burial monuments, that were identified by the researchers of the previous generations¹.

The second long-time problem of Medieval archaeology is the obscure dating of the 13th – 14th century artefacts. Owing to imprecise chronology the burial items of the 13th – 14th century, cremation graves are rather frequently ascribed to the late Iron Age, while the prevailing minor melted fragments of the artefacts are separated completely from certain sets of burial artefacts. This practice aggravates the possibility to get acquainted with the burial of the State of Lithuania in the Pagan period, reinforces the misguided opinion that there is the supposed lack of medieval cremation cemeteries.

---

¹ Bertasius, M. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002, pp. 80–96.

Hence, the researches of burial of the 13th – 14th century conducted up to now were mostly restricted to describing the types of the artefacts found in the medieval burial monuments. Weaponry, clothes or domestic items – all of them provide significant information regarding the State of Lithuania in the Pagan period. Nevertheless, seeking to identify the characteristic traits of cremation of the dead, reveal the religious, cultural and social context of this custom, the analysis of the material culture turns out to be insufficient, thus, detailed analysis of many other issues becomes necessary.

Relevance and novelty of research. While interpreting the custom of cremating the dead, looking for the answers to other questions, the most up-to-date archaeological researches of medieval cremation cemeteries performed by both the author of this thesis and other researchers turn out to be of utmost relevance. Comprehensive researches of Bajorai Cemetery (Elektrėnai municipality), Semeniškiai Cemetery (Širvintos District), Meškučiai Cemetery (Kaišiadorys District) and several other medieval cremation cemeteries conducted in the course of the last decade gave a significant impetus for extensive investigation of cremation in Medieval Lithuania. Purposeful searches for unknown burial monuments of the 13th – 14th centuries were commenced, the application of new research methods was initiated, the anthropologists and other specialists widened the opportunities of interpreting the custom of cremating the dead. All the above-mentioned circumstances not only encourage to return to the analysis of the previous hypotheses, but also allow raising new ones.

The burial customs of the 13th – 14th century is one of the issues of Lithuanian Medieval archaeology that raise the most heated debates, the supposed lack of cremation graves in ethnic Lithuania being the basic reason for the debates. The current situation was significantly influenced by not only the extensive archaeological researches in Lithuania, but also by successive findings in Grodno District, Belarus. Since 2012, 7 medieval cremation cemeteries were investigated within the territory of this country. The results of these researches shed new light upon the spread of the custom of cremating the dead, the significance and role of this phenomenon in Lithuania in the 13th – 14th century.

Exhaustive data on the cremation cemeteries of the 13th – 14th century in Lithuania, Belarus, Augšzeme in Latvia, Podlaskie Province (Województwo podlaskie) in Poland are collected and summarised in this thesis for the first time. The analysis of the burial artefacts was performed, closed sets of cremated graves were constructed, based on the

archaeology sets preserved at the museums. The data invoked by the author of the thesis for analysis of the topography and geographical environment of cremation cemeteries includes reports on approximately 50 cremation cemeteries surveyed by the author of the thesis in Lithuania and Belarus in 2013–2016. The novelty of the research is ensured by the fact that the custom of cremating the dead in the thesis is reviewed without limiting it to the material culture. The religion of the communities buried in the Lithuanian medieval cremation cemeteries, their social and cultural identity, the pattern common to separate Lithuanian regions or on the contrary – the obvious differences – are no less important and allow to get to know the society of the above-mentioned period.

The subject of research – the custom of cremating the dead in Medieval Lithuania. The characteristics, conception and context of such burial is revealed in this thesis by analysing the cremation cemeteries of the 13th – 14th century and their environment, symbols of material culture, religion of ancient Lithuanians, identity of the communities which left burial monuments after them.

Objective of research is to provide an integrated analysis of medieval cremation cemeteries in Lithuania, to define the characteristics of the custom of cremating the dead of the 13th – 14th century. In order to achieve this objective, the following **goals** are set in the research:

1. Reviewing the procedure of cremation, comparing the results of scientific researches with the data of researches of medieval cremation cemeteries.
2. Preparing a map on the spread of cremation cemeteries, to distinguish the regional patterns of burial monuments.
3. Analysing the topography and surroundings of the cremation cemeteries.
4. Defining and analysing the types of cremation cemeteries and graves.
5. Concentrating the data on burial artefacts of medieval cremation cemeteries, their sets and to identify the composition of the findings from the 13th – 14th century.
6. Defining the concept of cremation of the dead, analysing the religious context of the State of Lithuania in Pagan period, revealing cultural and social identity of the cremated dead.

Methods and techniques of research. The thesis follows an integrated approach towards the custom of cremating the dead in the 13th – 14th century in Lithuania. The foundation of the research is archaeological data, which is of significance for

determining the types of burial monuments, analysing the characteristics of burial and material culture, revising the chronology and spread of the custom of cremating the remains, researching the environment surrounding cremation cemeteries. Invoking history, Baltic religion and mythology sources, based on analogies in neighbouring and further countries, attempts are made to reveal religious, cultural and social context of the custom to cremate the dead. Whereas the results of the experimental trials are used for describing the methods of cremating the dead. Data of the anthropological researches of human and animal bones are of no less importance, in order to recreate the possible burial ceremonies of the 13th – 14th century.

The thesis is based on analytical research method. When analysing and critically assessing the statements provided in historiography and reports on researches, field research data, the data substantiating or disclaiming them are sought, a new assessment of some of the issues regarding the State of Lithuania in the Pagan period is rendered. A significant part of the research is composed of empirical data, which is examined applying the empirical descriptive and typological methods. The first one is widely applicable in describing, while the second – in subdividing the burial monuments, cremation graves and burial artefacts into types. A comparative method is relied upon when searching for the equivalents for the custom of cremating the dead, burial sites and burial artefacts in Lithuania. The analysis of burial artefacts from medieval cremation cemeteries was performed by applying the statistical analysis method, cluster and correspondence analysis.

Chronology of research. The period of the 13th – 14th century is based on the spread of medieval cremation cemeteries and the prevalence of the custom of cremating the dead in ethnic Lithuania. The lower chronology margin corresponds with the origin of the Grand Duchy of Lithuania, the upper – with baptism in 1387 and the decline of the custom of cremating the dead associated with it². The thesis also analyses separate cremation cemeteries of the first half of the 15th century, nevertheless, at that time the custom of cremating the dead had already lost its significance. Cremation possibly marked the strong bonds of some communities with the ceremonies of the old religion.

---

² Due to ethnic, confession-related and various other factors inhumation spread in Eastern Lithuania before the introduction of Christianity.

Geography of research. The territory where medieval cremation cemeteries were spread in Lithuania. It encompasses the ethnic Lithuanian lands as well: South-eastern Latvia, North-western Belarus and North-eastern Poland.

Historical sources. The custom of cremating the dead in Medieval Lithuania is revealed by scarce sources of Baltic religion and mythology. The written data is important, nevertheless, it was retained by representatives of other nationalities and Christians, who were biased in respect of Paganism; thus, it must be analysed critically. Up to now the data on the cremation of the dead from the written sources served mainly for illustrating the superficial descriptions of the burial or explaining the archaeological data. The data gained more attention at the end of the 20th century, when the debates concerning the burial in the State of Lithuania in Pagan period were raised.

The earliest source testifying the custom of cremating the dead in the Baltic countries is the story written down by Wulfstan in circa 890–893 (*Wulfstan's Reisebericht über Preussen*). The story narrates about a period of time earlier than the one analysed in the thesis, nonetheless, the source is a significant testimony on the Baltic burial customs. The number of written data on the cremation of the dead increased in the 13th century, when the military raids of the German Order commenced. At that time the authors of chronicles, annuals and various compilations mainly wrote about Prussian tribes. The sources of the 13th century briefly mentioned the burial customs of other Baltic tribes as well. The chronicles describing the encounters of the German Order with the Baltic tribes usually depict the burial of the fallen warriors.

One of the oldest and most important sources on Baltic religion and mythology is the myth of Sovius, included into Slavonic version of the chronicle written in 1261 by Joannes Malalas (*Оуказ же поганскои прельсти сице, иже Совия богом нарицают*). Sovius is considered to be the guide accompanying souls to afterlife. The myth also mentions reform of the burial rites. The chronicle of Hypatius of 1248–1263 (*Ипатьевская летопись*) is the second source testifying the cremation of the dead in the 13th century in Lithuanian lands. It reveals that the ruler of Lithuania Mindaugas and his closest relations followed the custom of cremating the dead. Based on the myth of Sovius and the chronicle of Hypatius it is possible to assume that in the 13th century the cremation of the dead was a state-upheld practice.

Among the sources on Baltic religion and mythology of the 14th century special attention should be given to “Chronicle of the Prussian Land” written in 1263 by a monk of the German Order, possibly even by Grand Chaplain Peter of Dusburg (*Chronicon terrae Prussiae*). It describes Prussian tribes in the 13th century, their Paganism, customs and traditions, verifies the data provided in other sources that the people of this tribe did cremate their dead. This information is significant and, what is important to emphasize, credible, since it is based on the stories by the witnesses about the custom of cremating the dead and the burial traditions of representatives of different social classes. Peter of Dusburg described the custom of cremating the dead and the perception of afterlife of the Baltic tribes in a very detailed way.

Researchers of Lithuanian history were very interested in the description of the fall of defenders of Marger and Pillenen (*Pilėnai*) settlements on 24 February 1336 described in the “New Prussian Chronicle” (*Cronica nova Prutenica*) written in 1394 by German Order Herald in Prussia Wigand of Marburg. This source is important as another testimony of the perception of death and afterlife of the Baltic society in the 14th century. The written sources of the 14th century provide the first descriptions of the cremation ceremonies of historical figures: Lithuanian grand dukes Gediminas (?), Kęstutis and Algirdas. These are the only sources, describing the custom of cremating the dead in Lithuania. Scientific literature often quotes the chronicles on the travel across the Grand Duchy of Lithuania and Curonian region “The Travels and Embassies” (*Voyages et ambassades*) written in 1413–1414 by French nobleman and knight Ghillebert de Lannoy.

After Lithuania (Aukštaitija) was baptised in 1387 and Samogitia in 1413, people abandoned the custom of cremating the dead, the focus on the issue of the authors of the chronicles and annuals decreased. The mythological sources of the Baltic religion and mythology provide small amounts of data on the issue. The basic source is considered to be “Polish History” (*Historia Polonica*) written by Jan Długosz at the second half of the 15th century. When researching the custom of cremating the dead the legend of Šventaragis written down at the first half of the 16th century in the legendary chronicle of Lithuania, known as Bychowiec Chronicle (*Хроника Быховца*) should be singled out.

In the 16th century, when the renaissance ideas spread and books were printed, the number of sources of the Baltic mythology increased. These were mostly secondary or

tertiary sources, based on the knowledge of previous authors (especially Peter of Dusburg and Jan Długosz), repeating the data on the burial customs of Prussians, Lithuanians and Samogitians, cremation of the dukes and other noblemen, belief in the continuation of the life on earth in the afterlife. The influence of the renaissance period is strong in the sources of the 16th century, when it was started to search for the origins of the custom of cremating the dead in the lives of the supposed ancestors of Lithuanians – the Romans.

Therefore, the sources on Baltic religion and mythology provide valuable data about the custom of cremating the dead in the State of Lithuania in Pagan period. The most significant written data was recorded in the 13th – 14th centuries and mostly the data was related to the military activity of German Order on the Eastern shore of the Baltic Sea. The latter descriptions of burial customs allow a more comprehensive insight into the cremation of the dead, perception of death and afterlife, confirm the fact that the burial method was influenced by the social status of the deceased. The sources on the Baltic religion and mythology mention different Baltic tribes, which cremated the dead, nevertheless, just like many written documents, they mostly describe the burial of a very limited part of the Lithuanian society in the 13th – 14th century, namely representatives of the highest social class and warriors, leaving the other part of the society aside.

Archaeological sources. Medieval cremation cemeteries are researched since the middle of the 19th century, yet the data on the first researches in Lithuania are generally very scarce and inaccurate. At the turn of the 19th – 20th centuries a little more excavations of the burial monuments were conducted. Most of the researches of burial monuments of that period were still of accidental nature or they were prepared by people who were not skilled for them. The situation changed after 1936, when the Museum of Vytautas the Great was established. Archaeological researches were mostly carried out on various sites in Central Lithuania. A lot of data was collected about the medieval cremation graves, however, the researchers focused on the burial customs of the pre-state period.

Since the 7th decade of the 20th century well-organised archaeological expeditions were carried out in Central Lithuania, which often researched the burial monuments in the course of several years. During this period of time medieval cremation cemeteries or individual findings were found at various locations, but the burial customs of the 13th –

14th century did not attract more attention of the researchers. In 1968–1987 medieval cremation cemeteries were researched by Vytautas Urbanavičius. The most famous and the best researched by V. Urbanavičius was the burial monument known as Obeliai Cemetery (Ukmergė District), where a total area of 6174 m² was investigated. Inhumation graves of the 5th – 6th, 15th and 17th centuries, cremated human and not cremated horse graves of the 13th – 14th century were found. The most famous among them turning out to be the findings made in 1983 in Obeliai Lake – approximately 2400 medieval cremation grave findings.

In the 8th – 9th decade of the 20th century the number of expeditions to medieval cremation cemeteries increased. At that time researches were carried out by a few institutions simultaneously, a lot of new archaeologists joined the researchers. The number of expeditions to medieval cremation cemeteries at the late Soviet period increased due to several reasons. The most important of them being the economic activity carried out next to burial monuments or even on their sites, thus archaeological researches offered the only possible way to collect scientific data. Even though the expeditions collected lots of valuable data about the cremation of the dead in Medieval Lithuania, most of the researchers limited themselves to the collection of empirical data.

In 1990, when Lithuania regained independence, the number of expeditions to medieval cremation cemeteries decreased. A lot of attention was attracted by the findings in Marvelė Cemetery (Kaunas City), in one of the most extensively researched burial monuments of the Baltic tribes. Within the context of the custom of cremating the dead in Medieval Lithuania two seasonally flooded holes with cremated bones found in Marvelė are of utmost significance as well as almost 1500 artefacts and their fragments dated back to the end of the 12th century – 14th century.

The objectives and scopes of the researches carried out at the beginning of the 21st century differentiated. Researches of Bajorai Cemetery carried out since 2006 should be singled out. An area of 310.7 m² of collective cremations of the 14th – the beginning of the 15th century was researched there within a decade, including 38.75 m² in a swamp. The research data of Bajorai Cemetery are significant just like those of Semeniškiai Cemetery discovered in 2009 for revealing the characteristic features of the Medieval custom of cremating the dead in Lithuania. During the last few years the interest of the researchers in the cremation cemeteries in Lithuania of the 13th – 14th century increased

noticeably. Furthermore, in 2012–2015 extensive researches were carried out in North-western Belarus.

Historiography. The first description of medieval cremation graves is considered to be the letter published by Teodor Narbutt in 1840³. The letter was written by landowner of Kurėnai estate Karol Kossakowski about the bones of humans and horses found in Obeliai Lake, archaeological findings that were burned and damaged by the water. In 1925 Aleksandr Spitsyn wrote in a bit more exhaustive way about the burial of the 13th – 14th century. He described the types of burial monuments of different periods, listed the burial artefacts that were most frequently found. According to the researcher, the cremation graves were characteristic to the Lithuanian burial sites of the 13th century and Lithuanian barrows of the 13th – 14th century, while not cremated dead were buried in the “stone graves” in Vilnius district in the 14th – 15th century and in Lithuanian burial sites of the 14th – 16th century⁴.

Marija Alseikaitė-Gimbutienė (Marija Gimbutas) discussed the general tendencies of the Lithuanian burial in the 9th – 13th century, her works express an opinion that the cremation of the dead in the 12th – 13th century was the only burial method⁵. It is claimed that the cremated dead were buried in the Central Lithuania in the 13th century, whereas not cremated – in Slavonic barrows of ethnographic Lithuania and stone mounted barrows in South-eastern Lithuania⁶. As for the archaeology – the perceptions of the science researching the pre-historic times in the middle of the 20th century and the description of the burial customs of the State of Lithuania in Pagan times were not included into the first generalising publications of archaeology⁷.

The first comprehensive works on the burial of the 13th – 14th century were published in the 7th decade of the 20th century. V. Urbanavičius defined the burial of the State of Lithuania in Pagan period, raised the question concerning the clash of Paganism

---

³ Teodora Narbutta *pomniejsze pisma historyczne. Szczegolnie do historyi Litwy odnoszące się*. Wilno: Nakład i druk Teofila Glücksberga, 1856, pp. 222–223.

⁴ Спицынъ, А. Литовскія древности. *Tauta ir žodis*, 1925, vol. III, pp. 150–152, 158–161.

⁵ Alseikaitė-Gimbutienė, M. Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais. *Gimtasai kraštas*, 1942, vol. V (30), p. 6.

⁶ Alseikaitė-Gimbutienė, M. Kapų tipai Lietuvoje proistoriniais laikais. *Gimtasai kraštas*, 1943, vol. 31, pp. 16, 22, 25; Alseikaitė-Gimbutienė, M. *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1946, pp. 74–76, 102–103.

⁷ Cf. Puzinas, J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys (1918–1938 m. Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga). *Senovė. Istorijos skyriaus darbai*, 1938, vol. IV, pp. 173–303.; Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R., Tautavičius, A. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961 et al.

and Christianity, presented a hypothesis on burial in the water based on the findings in the Obeliai Lake⁸. Referring to the archaeological investigation data, the researcher emphasized the problem of dating the findings from the medieval cremation cemeteries and created a presumption, according to which cremated dead were buried in Lithuania until the beginning of the 15th century. According to the author, in the 13th – 14th centuries the grand dukes and their family members were not the only ones who were cremated, ordinary representatives of the community were cremated too⁹. The statements regarding the cremation of the dead until Lithuanian baptism in 1387 or even longer were elaborated by several other researchers as well, adding that in the 14th century the burial in flat cemeteries were commenced and baptism was the main factor for spreading the inhumation¹⁰.

At the turn of the 20th – 21st centuries the burial customs of the State of Lithuania in pagan period fell under scientific debates. In 1993, when an inhumation cemetery of the inhabitants of Kernavė town was found in Kriveikiškis (Širvintos District), the opinion prevailing in the historiography that inhumation is a direct outcome of the Christianity was questioned. Based on the data of the research of the above mentioned cemetery it was claimed that the baptism of Lithuania is not the only cause of the alteration in burial customs. Due to the political situation at that time and the influence of the neighbouring countries the not cremated dead were started to be buried in eastern Lithuania at the second half of the 13th century, i.e. before the official baptism of Lithuania¹¹.

The ethnic interpretation of the dead buried in Kernavė (Kriveikiškis) burial site received criticism. Gintautas Zabiela stated that there was only one burial custom in Lithuania in the 13th – 14th century – the cremated dead were buried in flat cemeteries,

---

⁸ Urbanavičius, V., Urbanavičienė, S. Archeologiniai tyrimai. *Lietuvos archeologija*, 1988, vol. 6, pp. 45–46; Урбанавичюс, В. Погребения в озере Обеляй. In: Иванов, В. В., Невская, Л. Г., ed. *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Москва: Наука, 1990, pp. 196–201; Urbanavičius, V. Vidurio Lietuvos gyventojų laidojimo papročių kaita IV–XIV a. In: Astrauskas, A., ed. *Vidurio Lietuvos archeologija. Konferencijos medžiaga, 1994 m.* Vilnius: Žalioji Lietuva, 1994, pp. 47–55.

⁹ Urbanavičius, V. Laidosena Lietuvoje XIV–XVII amžiais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, 1966, vol. 3 (22), pp. 107–108; Урбанавичюс, В. Ф. К вопросу о погребениях с трупосожжением XIV в. в Литве. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, 1966, vol. 2 (21), pp. 183–190.

¹⁰ Cf. Volkaitė-Kulikauskienė, R. Archeologijos duomenys. In: Volkaitė-Kulikauskienė, R., ed. *Lietuvių etnogenėzė*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 210.

¹¹ Luchtanas, A., Vėlius, G. Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a. In: Astrauskas, A., Bertašius, M., ed. *Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai*. Vilnius: Žalioji Lietuva, 1996, pp. 80–88; Luchtanas, A., Vėlius, G. Valstybės gimimas ir mirusiųjų deginimo paprotys. Mirusiųjų deginimo tradicijos rytų Lietuvoje problematika dr. G. Zabielos straipsnyje „Laidosena pagoniškoje Lietuvoje“. *Archaeologia Lituana*, 2002, vol. 3, pp. 157–161; Vėlius, G. *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*. Vilniaus universiteto leidykla, 2005, pp. 16–17, 23–24.

while the lack of data on the cremation graves was determined by the gaps in methodology on archaeological researches of the cremation graves and inaccurate chronology of the burial artefacts¹². The prevalence of the unified custom of cremating the dead was associated with the religious reform of Šventaragis in the 13th century and other phenomena of the period of establishment of the state¹³.

An original attitude towards the perception of the afterlife in the Middle Ages was expressed by Eugenijus Svetikas. He not only criticized the searches for the remaining manifestations of Paganism in the burial monuments of the Christian period, but also provided a new interpretation of the burial artefacts based on Christian symbols and images. For instance, E. Svetikas stated that in general the round cast brooches from cremation and inhumation graves of the Middle Ages meant “Evangelical baptism using the fire”¹⁴. The same author considered the plates of the bear claws to be the symbol of the last judgement day and the Christian belief in resurrection¹⁵, while the custom of inserting the coins into the grave was explained by him as the payment to Saint Peter, who opens the gates to the kingdom of heaven¹⁶.

Two of the most significant trends in the researches of E. Svetikas are the typology and dating of the artefacts of the medieval artefacts. He dedicated a lot of efforts to finding the sources of Christianisation in the burial monuments of the end of the 14th century – 18th century. The above-mentioned author also analysed the chronology of the typical medieval burial artefacts of the cremation graves: pendants, brooches, bracelets, rings, plates of the bear claws – amulets, plates of the purses and some other findings. In his newest work this author ascribed the penannular brooches with zoomorphic terminals of the 11th – 16th century to the period of the 13th – 14th century and interpreted them as

---

¹² Zabiela, G. Laidosena pagoniškojoje Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 1998, vol. 15, pp. 351–379; Zabiela, G. Pietų Lietuvos vėlyvieji degintiniai kapinynai. *Archaeologia Litwana*, 2003, vol. 4, pp. 175–185.

¹³ Vaitkevičienė, D., Vaitkevičius, V. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai. *Lietuvos archeologija*, 2001, vol. 21, pp. 311–334; Vaitkevičius, V. The Main Features of the State Religion in Thirteenth-Century Lithuania. *Балто-славянские исследования*, 2004, vol. XVI, pp. 331–356; Petrauskas, G. Prie Lietuvos valstybės susidarymo klausimo sugrįžtant: laidojimo papročių aspektas. *Res Humanitariae*, 2015, vol. XVII, pp. 114–136.

¹⁴ Svetikas, E. Burial and Sacrifice in Lithuania during the Late Fourteenth-Fifteenth Century: Religious Confrontation or a Unique Conversion Phenomenon – Baptism by Fire? *Lithuanian Historical Studies*, 2007, vol. 11, pp. 130–131.

¹⁵ Svetikas, E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a. Archeologiniai radiniai su krikščioniškais simboliais*, vol. I. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2009, pp. 396–398; Svetikas, E. XIV a. pabaigos–XV a. amuletai iš apkaustyto lokio nago Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir kaimyniniuose kraštuose. *Lietuvos archeologija*, 2009, vol. 34, pp. 194–196.

¹⁶ Svetikas, E. Mirusiųjų pinigai Lietuvoje XIV a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje: krikščioniškas laidojimo paprotys ir jo semantika. *Lietuvos istorijos metraštis. 1999 metai*, 2000, pp. 26–48; Svetikas, E. *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2003, p. 162.

manufactured *following Christian bestiarium and <...> dedicated to Christianisation of the inhabitants of the colonised lands*¹⁷.

Paganism, perception of the afterlife and burial customs of the 13th – 14th century are also mentioned in the works of the historians. In most of such works the religion of the State of Lithuania during the Pagan period is simplified down to the definition of “the old faith” or “old Pagan faiths”. It is claimed that even though the “Pagan faith” never reached the level of a religion and the class of the warlocks was not constructed, the custom of cremating the dead which was spread in all the lands of the Lithuanian tribes in the 11th – 12th centuries was one of the features that differentiated the Lithuanians from the tribes that inhabited the neighbouring lands¹⁸.

“The political branches of the Paganism cult” is analysed in a very detailed way by Stephen C. Rowell¹⁹. According to him, before the establishment of the state, the Baltic tribes had no common burial method, whereas the variety of those methods evidences decentralized nature of Lithuanian Paganism. The situation was bound to alter at the establishment of the Grand Duchy of Lithuania, in the course of political and religious centralisation. The ceremony of cremation of Lithuanian grand dukes in Vilnius, which was the new political and religious centre of the state, described in the written sources, proves that attempts could be made to attain unification of religious customs. The custom of cremation of the dead mentioned in the myth of Sovius is associated by S. C. Rowell with the cremation ceremony of the grand dukes, nonetheless, according to the author, the links of different burial methods described in it with the burial of representatives of separate social groups, remain ambiguous.

Darius Baronas allocated a significant focus on the period when Paganism was replaced by Christianity, circumstances of baptism of Lithuania and the context thereof²⁰. This author critically assessed the researches of the pantheon of gods of the

---

¹⁷ Svetikas, E. *Krikščioniškasis bestiarius XIII–XV a. Lietuvos kultūroje. Omega segės zoomorfiniais galais*, vol. I. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2014, p. 271.

¹⁸ Kiaupa, Z., Kiaupienė, J., Kuncevičius, A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Arlila, 1998, p. 93; cf. Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*, vol. I. *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Akademinio skautų sąjūdžio Vydūno fondas Čikagoje, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, pp. 179–181; Baronas, D., Dubonis, A., Petrauskas, R. *Lietuvos istorija*, vol. III. *XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, pp. 515–522.

¹⁹ Rowell, S. C. *Is viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*. Vilnius: Baltos lankos, 2001, pp. 127–159.

²⁰ Baronas, D. Christians in Late Pagan, and Pagans in Early Christian Lithuania: The Fourteenth and Fifteenth Centuries. *Lithuanian Historical Studies*, 2015, vol. 19, pp. 51–81; Baronas, D., Rowell, S. C. *The Conversion of*

State of Lithuania in Pagan period conducted by the researchers of mythology and following the data of the written sources he claims that *the links between the Lithuanian paganism and early history of Lithuania remain a rather problematic phenomenon of the past*²¹. The stern criticism towards the researches of the myth of Sovius are very explicit in the works of D. Baronas²². The author contradicts the conclusions concerning the Baltic origin of the myth of Sovius provided by the most famous researchers of mythology: Vladimir Toporov, Algirdas Julius Greimas, Norbertas Vėlius and Gintaras Beresnevičius. Based on the insights of Sergei Temchin and Tatjana Vilkul, D. Baronas states that *this myth has almost nothing in common with the Baltic tribes, while the main elements in its structure are possibly taken over from the passages of the Bible, describing the origin of the Paganism and the opinions of the early Byzantium written upon the topic*. At the end the myth of Sovius is associated with the Sabians – the residents of Harran, a city in the Northern Mesopotamia, whereas the very origin of the myth is believed to be Semitic²³.

The statements of S. Temchin, T. Vilkul and D. Baronas who followed these researchers concerning the Arabic origin of the myth soon received criticism and were even disclaimed²⁴. The analogues of the myth of Sovius, which plays a significant role in the researches of the medieval custom of cremating the dead in Lithuania, can be traced in Lithuanian and eastern Slavonic folklore, therefore, the folk origination of the myth is the most credible one.

Consequently, the researchers turned their attention to the burial customs of the 13th – 14th centuries only in the 7th decade of the 20th century. Sporadic statements grounded on scarce archaeological data were replaced by targeted researches of burial customs. After the independence was regained most of the works analysing the custom of cremating the dead and based on researches of medieval cremation cemeteries were published. The burial customs of the 13th – 14th century caused a scientific debate, while

---

Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians. Vilnius: The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2015 et al.

²¹ Baronas, D., Dubonis, A., Petrauskas, R. *Lietuvos istorija*, p. 517.

²² *Ibid.*, pp. 517–518; Baronas, D., Rowell, S. C. *The Conversion...*, pp. 264–266.

²³ Baronas, D., Dubonis, A., Petrauskas, R. *Lietuvos istorija*, p. 518; Baronas, D., Rowell, S. C. *The Conversion...*, p. 265

²⁴ Lemeškin, I. Sovijaus sakmės baltiškumas ir arabiškumas. Mitonimo kilmė. *Tautosakos darbai*, 2015, vol. XLIX, pp. 35–48; Lemeškin, I. Двум смертям не бывать, а одной не миновать: Sovijaus sakmė ir jos paralelės rytų slavų folklore. *Lituanistica*, 2015, vol. 61 (4 (102)), pp. 274–294.

the burial in the period of Paganism became one of the most relevant issues in Lithuanian science.

The main **statements defended** in the thesis are the following:

1. The tribal burial features characteristic to the State of Lithuania in the 13th century were replaced by the prevailing custom of cremating the dead in the 14th century.

2. Alongside burying in individual cremation graves, collective cremation graves in flat cemeteries and in the water played a significant role in the 13th – 14th century. The burial of the cremated remains of the dead in the water is an exceptional feature of medieval burial in Lithuania.

3. Cremation of the dead, burying the cremated remains in grave pits, scattering the cremated bones on the surface of the burial sites or in the water – these are all the reflections of the ancient Lithuanian perception of death and afterlife.

4. The material culture of the Grand Duchy of Lithuania became unified in the 14th century, only certain exceptions remained. The characteristic feature thereof was the horizon of the burial artefacts of cremated graves. It included the typical work tools, weapons, jewellery, clothing and domestic items, horseman and horse equipment of the period.

5. The custom of cremating the dead and the cremated burial sites reminding of the custom, which spread in Medieval Lithuania are both the results of the religious reform of the 13th century.

Burial of cremated dead is the characteristic trait of the Lithuanian culture of the 13th – 14th century, which had only rare exceptions and pervaded the whole territory of ethnic Lithuania, deceased, who were representatives of different social classes, sex and age.

Structure of thesis. The thesis is composed of introduction, four chapters for expanding, conclusions, lists of bibliography and resources, annexes and illustrations.

The first chapter provides a review of the historical and archaeological sources on the custom of cremation of the dead in Lithuania in the Middle Ages, elaborates on the historiography. Invoking on the data of the scientific experiments the second chapter introduces the methods of cremating the dead. It is focused on geography and topography of the medieval cremation cemeteries, typology of burial sites and cremation graves. The third chapter introduces the analysis of the findings from the cremation

graves: anthropological and zoo-archaeological material, artefacts. Applying the statistical analysis methods an analysis of the sets of burial artefacts from the closed medieval cremation graves is performed. The final fourth chapter summarises the data, aiming to identify the composition and the nature of the horizon of the medieval cremation graves in Lithuania. Chronological issues are also analysed, the spread of the cremation cemeteries is researched as well as the religious context, cultural and social identity of the deceased buried in these burial monuments. The annexes to the thesis are composed of a catalogue of medieval cremation cemeteries and tables, providing summaries of the results of anthropological researches, data on closed sets of cremation graves and correlation among the burial artefacts.

Results and conclusions.

1. Having compared the data on researching the medieval cremation cemeteries with the results of contemporary scientific cremation it was established that the difference between the amount of the bones remaining after the cremation and the amount of bones found in cremation graves is obvious. The supposed lack of cremated bones within the burial site is determined not only the characteristics of the soil which have influence upon their preservation, accuracy of the participants of the ceremonies, who collect the bones of their relatives from the fire places, crumbling them on purpose, but also the possibility of burying a symbolic amount of the bones. This circumstance, the scattering of the cremated bones downwind or into the water mentioned in the legend about Migonys Hillfort and the Lithuanian folk tales, analogies of such custom in foreign countries allow to believe that burial methods which are complicated to be traced from archaeological point of view could have been spread in Lithuania both in the Middle Ages and in previous periods beside the ordinary burials.

2. The custom of cremating the dead is reminded by over 80 cremation cemeteries of the 13th – 14th century and 50 sites where the findings from these graves were discovered; the latest instances of cremation of the dead reach the beginning of the 15th century. Geographical locations of these sites encompass the territories of current Lithuania, South-eastern Latvia, North-western Belarus and North-eastern Poland. The features of tribal burial of the 13th century were still witnessed in Western and Northern Lithuania, a little less of them – in Samogitia, Central and Southern Lithuania. The cremated dead were often buried in old burial sites, mounted at the beginning of the

second millennium or even earlier. This shows the continuity of burial and the solid bonds of the communities in the State of Lithuania in the Pagan period with certain burial sites. In the 13th – 14th century the cremated dead were started to be buried on new sites. The reasons for abandoning the old burial sites and mounting new ones lie in the alterations which took place in the core of the state of that period. Separate Eastern Lithuanian communities, which were mostly of mixed ethnic origin and not homogenous according to their confessions, but resided at the centre of the state or fell under the influence of Eastern Slavs buried not cremated dead as early as in the period before the baptism in 1387.

In the course of creation of the State of Lithuania the differences in burial of the Baltic tribes disappeared, the custom of cremating the dead uniting separate cultural fields and ethnic Lithuanians. The newest researches of the cremation cemeteries in Eastern Lithuania and North-western Belarus testify the significance of the custom of cremating the dead in ethnic Lithuania, indicates the directions for new researches and their necessity.

3. The separation of the realm of the living and the dead is evident in the topography of cremation cemeteries of the 13th – 14th century, it is based on the images of the afterlife of ancient Lithuanians. The medieval cremation cemeteries are the sites with plain surface, the external features remind the burial sites of many other periods. Within the whole territory where the burial sites were spread the dead were buried in the dominating hills, small, fractionally rising mounds, flat mountains and capes. The feature characteristic to Central Lithuania, Nemunas, Neris and Nevėžis riversides is that the burial sites were mounted on low riversides, valleys of the rivers. Besides, burials were performed even in water reservoirs, locations flooded by the rivers and lakes. The typical environment of medieval cremation cemeteries are the forests, rivers, lakes and swamps.

4. The cremation cemeteries on the plains comprise the main type of burial monuments in Medieval Lithuania. The area of the burial sites depended upon the size of the community and the duration, how long the burial monument is used. Most frequently the dead were cremated remotely away from the burial sites, ceremonial holes were distinct to burial sites. At the turn of the first and the second millennium the horse sacrificing custom was characteristic to Central Lithuania. The bones of horses in medieval cremation cemeteries were usually buried separately from the cremated human

bones. Within the territory of former East Lithuanian barrow culture individual cremation graves of the 13th century are found dug into the barrows or between the barrows. Exhaustive researches of the environment of the barrows in the future will provide abundant valuable data on the East Lithuanian barrow culture, burials in the pre-state and state establishment periods.

Individual cremation graves of the 13th – 14th century are large and deep grave pits or small pits dug at the surface of the land concealing the bones cleanly collected from the fire pits, firebrands, burned or melted fragments of the burial artefacts. The grave pits of the first type were on average the size from 0.5 x 0.5 m to 2 x 3 m, the depth of 0.3–1.5 m, reminding of the cremation graves of the late Iron Age, characteristic only for the 13th century, while the grave pits of the second type were the size of 0.15 x 0.3 – 0.6 x 0.6 m, the depth of 0.1–0.3 m – they are the most characteristic feature of medieval cremation cemeteries. From several to a few hundred grams of cremated bones are found in these grave pits, fragments from one to five different ceramic pots (there is no credible data concerning the urns). The pits of individual cremation graves are scattered without any order, no order of arrangement was noticed in the burial artefacts within the graves either.

Collective cremation cemeteries or the layer of cremated bones, remaining of the fire pits, burned fragments of burial artefacts and pottery is the feature characteristic to cremation cemeteries of the 13th – 14th century in the Central and Eastern Lithuania (as well as North-western Belarus). The collective cremation grave pits of the 13th century, associated with the Curonian equestrian warriors, should be mentioned separately. An inseparable characteristic feature of collective cremation cemeteries associated with the images of the afterlife is composed of the burial artefacts, which are folded, broken, chopped into several parts or damaged in any other way, broken ceramic pots and crumbled cremated bones, as well as weapons placed in vertical position within the layer of cremation graves.

The newest researches of the medieval cremation graves testify that there was a custom of collective burial in the water. The investigations performed at Obeliai Lake as well as Marvelė, Bajorai and Semeniškiai cemeteries confirm that in the Middle Ages in Lithuania the remains of the cremated deceased were spread in the water not only in the 14th century, but also for some time after the baptism in 1387. Such burial traditions

remind of the case of Vilkmuižas Lake in Latvia. Furthermore, it is a burial method which has many analogues in South and South-eastern Asia.

5. Having analysed 96 closed sets of burial artefacts from the 13th – 14th century cremation graves applying the statistical analysis method for the very first time, the horizon of the findings from the medieval cremation graves became evident. Cluster and correspondence analysis distinguished between two separate groups of the burial artefacts from medieval cremation graves. The first group encompasses exclusively the artefacts typical for the 13th century: scythes, pendants – amulets in the shape of a comb, elaborate chest decorations, cylindrical locks and keys, parts of weighing scales, drinking horn coatings, miniature spurs and etc. They confirm the similarities between the burial artefacts of this period and the late Iron Age. The second group of findings from the 13th – 14th century shows that artefacts of new types spread in ethnic Lithuania during this period, the features of the material culture unified, a homogenous horizon of the medieval cremation graves was established. The following items are ascribed to it: encased knives with ornamented backs, strikers, awls with twisted mid-section, axes with brimming and vertically cut blades, spear tips with elongated triangular feathers, bow arrowheads, parts of armour, penannular brooches, circular and cast brooches, bracelets with braided and twisted hoops, rings with thickened, winded and braided frontal part, razors, symbolic keys, plates of the purse, fragments of pottery decorated with waves and parallel grooves, spurs with heavily curved hoops and with a spike or a star, bridle metalwork as well as many other artefacts.

6. The concept of cremation of the remains in Lithuania in the Middle Ages is defined by the old images and perceptions of death and afterlife becoming more prominent in the Baltic religion and mythology. The fire releases and cleanses the soul, accelerates resurrection of the soul and finally guides the way to the kingdom of the dead. Its identification with the “high hill”, as the place of the afterlife, is substantiated by the topographic characteristics of medieval cremation cemeteries. The researches of Baltic religion and mythology reveal the extraordinary interaction between two of nature’s elements: fire and water. Therefore, the mythical meaning of the water as the abode of the souls and the mediator between the living and the dead is considered to be the main reason for burying the cremated dead in the water.

Consolidating of the custom of cremating the dead in the State of Lithuania during the Pagan period, abandoning the old burial monuments and the emergence of new cremation cemeteries in the core of the state are the results of the religious reform which took place in the 13th century. The reform is reminded by the establishment of state cult sites and the pantheon of the chief gods. The consequences of the reform are also evident in the myth of Sovius written down in 1261 and the legend of Šventaragis, included into the legendary part of the 16th century Lithuanian (Bychowiec Chronicle). The alterations in the burial traditions depicted both in the myth of Sovius and the legend of Šventaragis reflect the changes in the Lithuanian religion and testify the utmost significance of the custom of cremating the dead. This is the religious context within which the cremation cemeteries of the 13th – 14th centuries should be perceived.

The religious reform, the spread and prevalence of the custom to cremate the dead, the origin of the homogenous burial artefacts of the cremation cemeteries are related to the attempts of the ruler of the Grand Duchy of Lithuania and nobility to unite the state, to consolidate the power within it. When performing military assignments, maintaining and enhancing the power of the grand duke within the territory of ethnic Lithuania and on the outskirts thereof, the officials became the spreaders of the unified (national) custom to cremate the dead. In the 13th – 14th century this custom was followed by representatives of all social classes, both sexes and all the age groups. The cremation of the dead is the characteristic trait of the Lithuanian nation formed in the 14th century, part of the identity of the nation, with certain exceptions (separate detached communities of the eastern Lithuania buried the dead unburnt). Establishment of the State of Lithuania and the custom to cremate the dead which became prevalent at the same period of time are inseparable historical phenomena.

Disertacijos santrauka lietuvių kalba

Laidosena viduramžių Lietuvoje: mirusiųjų deginimo paprotys

Daugelyje kultūrų laidojimo papročiai, požiūris į mirtį ir mirusiųjų pasaulį yra vieni svarbiausių dalykų. Mirtis laikoma perėjimu iš šio pasaulio į anapusinį, todėl laidosena suprantama kaip gyvųjų ir mirusiųjų santykių atspindys. Laidojimo papročių tyrimai leidžia kalbėti ne tik apie į dausas iškeliaujančias vėles, bet ir gyvuosius, jų ideologiją bei pomirtinio gyvenimo suvokimą. Šiandien laidosenos tyrėjai atlieka plačius tarpdalykinius tyrimus, o laidojimo papročiai pasitelkiami praeities bendruomenių socialinei struktūrai ir ryšiams, religijai ir pomirtinio gyvenimo sampratai atkurti, svarbu pabrėžti, suteikia galimybę ieškoti atsakymų į daugelį kitų kylančių klausimų.

Lietuvos archeologų tyrimų kryptys ir dėmesys praeities bendruomenių laidojimo papročiams ilgai buvo paženklinėti priešistorės ir istorinių laikų atskirties. Laikotarpis iki rašytinių šaltinių atsiradimo laikytas išskirtiniu archeologijos, jiems pasirodžius – istorijos tyrinėtojų reikalu. Ši riba buvo dirbtinai sutapatinta su geležies amžiaus pabaiga ir Lietuvos valstybės susikūrimu. Dėl tokio istorijos periodizavimo pagoniškosios, kitaip tariant ikikrikščioniškosios Lietuvos valstybės laidojimo papročiai nesulaukė reikiamo archeologų dėmesio, jų tyrinėjimų duomenys retai patekdavo į mokslinius darbus.

XX a. antroje pusėje pradėjus plačiau tyrinėti istorinių laikų laidojimo paminklus buvo užpildytos XV–XVII a. laidosenos pažinimo spragos, tačiau mirusiųjų deginimo XIII–XIV a. Lietuvoje klausimas išliko platesnių mokslinių apibendrinimų nuošalyje. XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje surinkta naujų vertingų duomenų apie laidoseną pagoniškojoje Lietuvos valstybėje. Jie atvėrė galimybę interpretuoti šio laikotarpio laidojimo papročius, susidomėta pagonybės ir krikščionybės sąveika, degintinio ir griautinio laidojimo būdų santykiu. Šiandien XIII–XIV a. laidojimo papročiai kelia ypatingą susidomėjimą, diskutuoja apie mirusiųjų deginimo paprotį, jo sampratą ir istorinę reikšmę tęsiasi.

Lietuvos viduramžių chronologijos apibrėžimas, remiantis Vakarų Europos periodizavimo tradicija, susiduria su keblumais, todėl yra sąlyginis. Viduramžiai nusako sudėtingų reiškinių, iš kurių svarbiausi – krikščionybės plitimas ir valstybių formavimasis, visumą. Lietuvos valstybės susidarymas pietrytiniame Baltijos jūros

pakraštyje – išskirtinis atvejis Europos viduramžių sampratoje. Lietuvos valdovas Mindaugas 1251 m. priėmė krikštą ir 1253 m. buvo karūnuotas karaliumi, tačiau krikščionybės greitai atsisakyta ir beveik pusantro šimto metų, iki pat 1387 m. krikšto, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė krikščioniškoje Europoje gyvavo kaip pagoniška valstybė. Dėl šios priežasties viduramžiais Lietuvoje laikomas laikotarpis nuo XIII a. iki XVI a. pradžios, t.y. nuo valstybės susidarymo iki Renesanso – reformacijos ir spausdintų knygų plitimo.

Viduramžių pradžia iš esmės sutampa su Rytų Lietuvos pilkapių kultūros – su ja pagrįstai siejama Lietuvos valstybės genezė – pabaiga. Laidoti pilkapiuose nustota laikotarpyje nuo XI a. pabaigos – XII a. pradžios arba XII–XIII a. sandūroje. Išnykus Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai, etninėje Lietuvoje iki 1387 m. krikšto, o kai kuriose vietovėse iki XV a. pradžios sudeginti mirusieji buvo laidojami plokštiniuose kapinynuose; Rytų Lietuvoje tuo pat metu buvo žinomas ir degintinis, ir griautinis laidojimo būdas. Sudegintų mirusiųjų laidojimo vietos šiame darbe vadinamos viduramžių degintiniais kapinynais.

Tyrimo problema. Apie mirusiųjų deginimą pagoniškosios Lietuvos valstybės laikotarpiu ilgai buvo žinoma tik iš negausių, daugiausiai didžiųjų kunigaikščių laidojimo apeigas aprašiusių istorinių šaltinių. Viduramžių degintiniai kapinynai tyrinėjami nuo XIX a. vidurio, tačiau to meto laidojimo papročiams buvo skiriama stebėtinai mažai dėmesio, liko plačiau neišnagrinėta viduramžių dirbinių chronologija. XX a. pabaigos diskusija dėl degintinio ir griautinio laidojimo būdų santykių pagoniškojoje Lietuvos valstybėje atskleidė šio laikotarpio laidosenos pažinimo spragas, parodė išsamių tyrinėjimų būtinybę.

Iki šiol tyrinėta daugiau nei 80 viduramžių degintinių kapinynų. Tačiau dėl metodikos arba dokumentacijos trūkumų, daugeliu atveju dėl nedidelių tyrimų apimčių, tarpukario, sovietmečio ir dalis pirmųjų Nepriklausomybės metų tyrinėjimai XIII–XIV a. laidosenos pažinimui teikia mažai naudos. Vienpusis dėmesys materialinei kultūrai – dirbiniams ir jų tipologijai, kruopštumo stoka lauko tyrimuose arba metodinės spragos tyrinėjant degintinius kapus lėmė, kad viduramžių degintiniuose kapinynuose ištyrus dešimtis tūkstančių kvadratinų metrų, žinios apie sudegintų mirusiųjų palaikų laidojimą XIII–XIV a. liko neišsamios.

Istoriografija ir archeologinių tyrimų ataskaitos yra reikšmingas viduramžių Lietuvos degintinių kapinynų pažinimo šaltinis. Deja, daugelis tarpukariu ar sovietmečiu pateiktų degintinių kapinynų tyrinėjimų išvadų šiandien yra sunkiai patikrinamos. Dėl neišsamių tyrimų aprašų, nesurinktų ar neišsaugotų degintinių kaulų dažniausiai lieka neaiškus ne tik degintinių kapų įrengimo būdas, įkapių komplektų sudėtis, bet ir nežinoma, kiek konkrečiuose kapuose buvo palaidota mirusiųjų, koks jų amžius ir lytis. Palyginimui, Mindaugo Bertašiaus ir kai kurių kitų autorių atskleista kolektyvinio sudegintų mirusiųjų laidojimo galimybė²⁵ leidžia kelti pagrįstą klausimą, ar daugelis sovietmečiu „suardytais“ degintiniais kapais ir net mirusiųjų kūnų laužavietėmis pavadintų vietų iš tiesų buvo tai, ką apie jas rašė ankstesnių kartų tyrinėtojai.

Antra sena viduramžių archeologijos problema – miglotas XIII–XIV a. dirbinių datavimas. Dėl netikslios chronologijos XIII–XIV a. degintinių kapų įkapės neretai skiriamos vėlyvajam geležies amžiui, o tarp jų vyraujantys smulkūs apsilydę dirbinių fragmentai apskritai atsiejami nuo uždarytų įkapių komplektų. Tai apsunkina pagoniškosios Lietuvos valstybės laidosenos pažinimo galimybes, stiprina klaidingą įspūdį apie viduramžių degintinių kapų „trūkumą“.

Taigi XIII–XIV a. laidosenos tyrimai iki šiol daugiausiai apsiribojo viduramžių laidojimo paminkluose aptiktų dirbinių tipų aprašymu. Ginkluotė, drabužių nešiosena ar buityje naudoti reikmenys – tai svarbūs pagoniškosios Lietuvos valstybės laikotarpio klausimai. Tačiau siekiant nustatyti mirusiųjų deginimo papročio bruožus, atskleisti religinį, kultūrinį ir socialinį šio papročio kontekstą, materialinės kultūros analizės nebeužtenka, būtinas išsamus daugelio kitų klausimų nagrinėjimas.

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Interpretuojant mirusiųjų deginimo paprotį, ieškant atsakymų į keliamus klausimus išskirtinis vaidmuo tenka tiek naujausiems kitų tyrinėtojų, tiek ir šio darbo autoriaus atliktiems archeologiniams viduramžių degintinių kapinynų tyrimams. Per pastarąjį dešimtmetį surengti išsamūs Bajorų (Elektrėnų sav.), Semeniškių (Širvintų r.), Meškučių (Kaišiadorių r.) ir kai kurių kitų degintinių kapinynų tyrinėjimai davė ženklų postūmį nuodugniai tirti mirusiųjų deginimo paprotį viduramžių Lietuvoje. Buvo pradėtos kryptingos nežinomų XIII–XIV a. laidojimo paminklų paieškos, imta taikyti naujus tyrimų metodus, antropologai ir kiti specialistai atvėrė

---

²⁵ Išsamiau žr.: Bertašius, M. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002, p. 80–96.

platesnes mirusiųjų palaikų deginimo papročio interpretacijos galimybes. Visos šios aplinkybės verčia sugrįžti prie ankstesnių hipotezių nagrinėjimo, leidžia kelti naujas.

XIII–XIV a. laidojimo papročiai yra vienas iš karščiausias diskusijas keliančių Lietuvos viduramžių archeologijos klausimų. Degintinių kapų „trūkumas“ etninės Lietuvos branduolyje – pagrindinė jų priežastis. Esamą padėtį ženkliai pakeitė ne tik išsamūs archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje, bet ir vienas kitą sekę atradimai Gardino srityje, Baltarusijoje. Nuo 2012 m. šios valstybės teritorijoje buvo tyrinėti net 7 viduramžių degintiniai kapinynai ir šių tyrimų rezultatai verčia naujai pažvelgti į mirusiųjų deginimo papročio paplitimą, reikšmę ir vaidmenį XIII–XIV a. Lietuvoje.

Disertacijoje pirmą kartą sutelkiami ir apibendrinami išsamūs duomenys apie XIII–XIV a. degintinius kapinynus Lietuvoje, Baltarusijoje, Augšžemėje Latvijoje ir Palenkės vaivadijoje Lenkijoje. Įkapių analizė atlikta, uždari degintinių kapų komplektai sudaryti remiantis muziejuose saugomais archeologijos rinkiniais. Degintinių kapinynų topografijai ir geografinėi aplinkai nagrinėti pasitelkti duomenys apie 50 darbo autoriaus 2013–2016 m. išžvalgytų degintinių kapinynų Lietuvoje ir Baltarusijoje. Tyrimui naujumo suteikia ir tai, kad darbe į mirusiųjų deginimo paprotį žvelgiama neapsiribojant materialine kultūra. Viduramžių Lietuvos degintiniuose kapuose palaidotų bendruomenių religija, jos narių socialinė ir kultūrinė tapatybė, atskirus Lietuvos regionus vienijantys dėsningumai ar tarp jų ryškėjantys skirtumai – tai ne mažiau svarbūs, to meto visuomenę leidžiantys pažinti dėmenys.

Tyrimo objektas – mirusiųjų deginimo paprotys viduramžių Lietuvoje. Disertacijoje tokios laidosenos bruožai, samprata ir kontekstas atskleidžiami nagrinėjant XIII–XIV a. degintinius kapinynus ir juos supančią aplinką, materialinės kultūros ženklus, senovės lietuvių religiją, laidojimo paminklus palikusią bendruomenių tapatybę.

Šio **darbo tikslas** – kompleksiškai išnagrinėti viduramžių Lietuvos degintinių kapų horizontą, nustatyti XIII–XIV a. mirusiųjų deginimo papročio bruožus. Siekiant šį tikslą įgyvendinti, disertacijoje keliami **uždaviniai**:

1. Apžvelgti kremacijos procesą, mokslinių eksperimentų rezultatus palyginti su viduramžių degintinių kapinynų tyrinėjimų duomenimis;
2. Parengti degintinių kapinynų paplitimo žemėlapi, nustatyti regioninius laidojimo vietų ypatumus;
3. Išnagrinėti degintinių kapinynų topografiją ir supančią aplinką;

4. Nustatyti ir išanalizuoti degintinių kapinynų ir kapų tipus;
5. Sutelkti duomenis apie viduramžių degintinių kapinynų įkapes, komplektus ir nustatyti XIII–XIV a. radinių horizonto sudėtį;
6. Apibrėžti mirusiųjų deginimo sampratą, išnagrinėti pagoniškosios Lietuvos valstybės religinį kontekstą, atskleisti degintiniuose kapuose palaidotų mirusiųjų kultūrinę ir socialinę tapatybę.

Tyrimo būdai ir metodai. Disertacijoje į mirusiųjų deginimo paprotį XIII–XIV a. Lietuvoje disertacijoje žvelgiama kompleksiškai. Tyrimo pagrindą sudaro archeologijos duomenys, kurie reikšmingi nustatant laidojimo vietų tipus, nagrinėjant laidosenos bruožus ir materialinę kultūrą, tikslinant palaikų deginimo papročio chronologiją ir paplitimą, nagrinėjant degintinius kapinynus supančią aplinką. Pasitelkus istorijos, baltų religijos ir mitologijos šaltinius, remiantis analogijomis kaimyniniuose ir tolimesniuose kraštuose siekiama atskleisti mirusiųjų deginimo papročio religinį, kultūrinį ir socialinį kontekstus, o pagal eksperimentinių bandymų rezultatus – aprašyti mirusiųjų deginimo būdus. Siekiant atkurti menamą XIII–XIV a. laidojimo apeigų poveiklį nemažiau svarbūs žmonių ir gyvūnų kaulų antropologinių tyrimų duomenys.

Darbas paremtas analitiniu tyrimo metodu. Analizuojant ir kritiškai vertinant istoriografijoje ir tyrimų ataskaitose išsakytus teiginius, lauko tyrimų duomenis, ieškoma juos pagrindžiančių arba paneigiančių žinių, pateikiamas naujas kai kurių pagoniškosios Lietuvos valstybės laikotarpio klausimų vertinimas. Svarbią tyrimo dalį sudaro empiriniai duomenys, kurie nagrinėjami remiantis empiriniu aprašomuoju ir tipologiniu metodais. Pirmasis plačiai taikomas aprašant, o antrasis – į tipus skirstant laidojimo vietas, degintinius kapus ir įkapes. Ieškant atitikmenų mirusiųjų deginimo papročiu, laidojimo vietoms ir įkapėms Lietuvoje, pasitelkiamas lyginamasis metodas. Viduramžių degintinių kapų įkapių analizė atlikta taikant statistinės analizės metodą, klasterių ir korespondencinę analizę.

Darbo chronologija – XIII–XIV a. laikotarpis – paremta viduramžių degintinių kapinynų paplitimu ir mirusiųjų deginimo papročio įsivyravimu etninėje Lietuvoje. Apatinė chronologijos riba atitinka Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atsiradimą, viršutinė – 1387 m. krikštą ir su juo susijusį mirusiųjų deginimo papročio nykimą²⁶.

---

²⁶ Dėl etninių, konfesinių ir įvairių kitų veiksnių griautinis laidojimo būdas Rytų Lietuvoje plito dar iki krikščionybės įvedimo.

Darbe taip pat nagrinėjami pavieniai XV a. pirmos pusės degintiniai kapai, tačiau tuo metu mirusiųjų deginimo paprotys jau buvo praradęs vyraujančią vaidmenį, kremacija, matyt, žymėjo stiprų kai kurių bendruomenių ryšį su senosios religijos apeigomis.

Tyrimo geografija – Lietuvos viduramžių degintinių kapinynų paplitimo erdvė. Ji apima ir etnines lietuvių žemes: Pietryčių Latviją, Šiaurės vakarų Baltarusiją ir Šiaurės rytų Lenkiją.

Istoriniai šaltiniai. Mirusiųjų deginimo paprotį viduramžių Lietuvoje mena negausūs baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Šios rašytinės žinios svarbios, tačiau paliktos kitataučių, pagonybės atžvilgiu šališkai nusiteikusių krikščionių; jas nagrinėti būtina kritiškai. Iki šiol rašytinių šaltinių duomenys apie mirusiųjų deginimą daugiausiai tarnavo paviršutiniškiems laidosenos aprašymams iliustruoti arba archeologiniams duomenims paaiškinti. Didesnio dėmesio jie sulaukė XX a. pabaigoje, kilus diskusijai dėl laidosenos pagoniškoje Lietuvos valstybėje.

Ankstyviausias mirusiųjų deginimo paprotį baltų kraštuose liudijantis šaltinis yra apie 890–893 m. užrašytas Wulfstano pasakojimas (*Wulfstan's Reisebericht über Preussen*). Pasakojime kalbama apie senesnę laikotarpį, negu nagrinėjamas darbe, bet šaltinis yra reikšmingas baltų laidojimo papročių liudijimas. Rašytinių šaltinių duomenų apie mirusiųjų deginimą skaičius išaugo XIII a., prasidėjus kariniams Vokiečių ordino antpuoliams. Tuo metu į kronikų, metraščių ir įvairių kompiliacinių darbų autorių akiratį pirmiausiai daugiausia pateko prūsų gentys. XIII a. šaltiniuose trumpai paminėti ir kitų baltų genčių laidojimo papročiai. Vokiečių ordino riterių susirėmimus su baltais aprašančiose kronikose paprastai kalbama apie žuvusių karių laidojimą.

Vienas seniausių ir svarbiausių baltų religijos ir mitologijos šaltinių yra 1261 m. į Jono Malalos kronikos slaviškąją redakciją įterptas Sovijaus mitas (*Оуказ же поганскоу прельсти сице, иже Совия богом нарицают*). Sovijus laikomas vėlių vedliu į pomirtinį pasaulį, mite kalbama apie laidojimo papročių reformą. 1248–1263 m. Ipatijaus metraštis (*Ипатъевская летопись*) – antrasis mirusiųjų deginimą XIII a. lietuvių žemėse liudijantis šaltinis. Jis atskleidžia, kad Lietuvos valdovas Mindaugas ir artimiausia jo aplinka laikėsi mirusiųjų deginimo papročio. Remiantis Sovijaus mitu ir Ipatijaus metraščiu galima manyti, kad mirusiųjų deginimas XIII a. Lietuvoje buvo valstybinė laidojimo tradicija.

Iš XIV a. baltų religijos ir mitologijos šaltinių ypatingo dėmesio nusipelno 1326 m. parašyta Vokiečių ordino brolio, galbūt net magistro kapeliono Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronika“ (*Chronicon terrae Prussiae*). Joje apibūdinama XIII a. prūsų genčių pagonybė, papročiai ir apeigos, patvirtinami kitų šaltinių duomenys, kad šios genties žmonės mirusiuosius degino. Tai reikšmingos ir, svarbu pabrėžti, patikimos, liudininkų pasakojimais paremtos žinios apie mirusiųjų deginimo paprotį ir skirtingo socialinio statuso atstovų laidoseną. Petras Dusburgietis itin išsamiai apibūdino mirusiųjų deginimo papročio ir baltų pomirtinio pasaulio sampratą.

Tarp Lietuvos istorijos tyrinėtojų itin didelio susidomėjimo sulaukė Vokiečių ordino heroldo Prūsijoje Vygando Marburgiečio 1394 m. „Naujojoje Prūsijos kronikoje“ (*Cronica nova Prutenica*) pateiktas kunigaikščio Margirio ir Pilėnų gynėjų žūties 1336 m. vasario 25 d. aprašymas. Šis šaltinis svarbus kaip dar vienas XIV a. baltų visuomenės mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratos liudijimas. XIV a. rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą buvo aprašytos istorinių asmenybių – Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Gedimino (?), Kęstučio ir Algirdo – deginimo apeigos. Tai vieninteliai šaltiniai, kuriuose kalbama apie mirusiųjų deginimo paprotį Lietuvoje. Mokslinėje literatūroje plačiai cituojamos 1413–1414 m. prancūzų didiko ir riterio Ghilleberto de Lannoy kelionės per Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir Kuršą aprašymo „Kelionės ir pasiuntinybės“ (*Voyages et ambassades*) detalės.

1387 m. Lietuvai (Aukštaitijai) ir 1413 m. Žemaitijai priėmus krikštą bei atsisakius mirusiųjų deginimo papročio, kronikų ir metraščių autorių dėmesys laidosenai sumažėjo. XV a. baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose pateikta nedaug naujų duomenų šia tema. Svarbiausiu šaltiniu laikoma XV a. antroje pusėje Lenkijos viduramžių istoriko Jano Dlugošo parašyta „Lenkijos istorija“ (*Historia Polonica*). Nagrinėjant mirusiųjų deginimo paprotį ypatingo dėmesio nusipelno XVI a. pirmoje pusėje į legendinę Lietuvos metraščio (Bychovco kronikos) (*Хроника Быховца*) dalį įrašyta Šventaragio legenda.

XVI a., plintant Renesanso idėjoms, knygų spausdinimui, baltų religijos ir mitologijos šaltinių skaičius išaugo. Tai daugiausia antriniai ar net tretiniai, ankstesnių autorių (ypač Petro Dusburgiečio ir J. Dlugošo) žiniomis paremti šaltiniai, kartoiantys duomenis apie prūsų, lietuvių ir žemaičių laidojimo papročius, kunigaikščių ir kitų kilmingųjų deginimą, tikėjimą žemiškojo gyvenimo tąsa pomirtiniame pasaulyje. XVI a.

šaltiniuose jaučiama stipti Renesanso laikotarpio įtaka, mirusiųjų deginimo papročio ištakų pradėta ieškoti pas tariamus lietuvių protėvius romėnus.

Taigi baltų religijos ir mitologijos šaltiniai suteikia vertingų duomenų apie mirusiųjų deginimo paprotį pagoniškoje Lietuvos valstybėje. Svarbiausios rašytinės žinios užrašytos XIII–XIV a. ir daugiausia susijusios su Vokiečių ordino karine veikla rytinėje Baltijos jūros pakrantėje. Šie laidojimo apeigų aprašymai leidžia plačiau žvelgti į mirusiųjų deginimą, mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratą, patvirtina, kad laidojimo būdai įtakos turėjo mirusiojo socialinis statusas. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose minimos skirtingos mirusiųjų deginusių baltų gentys, tačiau, kaip ir daugelyje rašytinių dokumentų, juose daugiausia kalbama apie siauros XIII–XIV a. Lietuvos visuomenės dalies – aukščiausiojo socialinio sluoksnio atstovų ir karių – laidoseną, nuošalyje paliekama likusi jos dalis.

Archeologiniai šaltiniai. Viduramžių degintiniai kapinynai tyrinėjami nuo XIX a. vidurio, tačiau žinios apie pirmuosius tyrinėjimus Lietuvoje dažniausiai skurdžios ir netikslios. XIX–XX a. sandūroje laidojimo paminklų kasinėjimų surengta kiek daugiau. Dauguma to meto laidojimo paminklų tyrimų dar buvo atsitiktinio pobūdžio arba juos rengė tam nepasiruošę asmenys. Padėtis pasikeitė po 1936 m., įkūrus Vytauto Didžiojo muziejų. Archeologiniai tyrimai daugiausia buvo atliekami įvairiose Vidurio Lietuvos vietovėse. Buvo surinkta daug duomenų apie viduramžių degintinius kapus, tačiau tyrinėtojai dėmesį telkė į ikivalstybinio laikotarpio laidojimo papročius.

Nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio vidurio Lietuvoje pradėtos rengti gerai organizuotos archeologinės ekspedicijos, kurios laidojimo paminklus dažnai tyrė keletą metų. Per šį laikotarpį viduramžių degintinių kapų arba pavienių radinių rasta įvairiose vietovėse, tačiau XIII–XIV a. laidojimo papročiai didesnio tyrėjų susidomėjimo nekėlė. 1968–1987 m. viduramžių degintinius kapinynus tyrinėjo Vytautas Urbanavičius. Žymiausias ir plačiausiai V. Urbanavičiaus tyrinėtas laidojimo paminklas – Obelių kapinynas (Ukmergės r.), kuriame buvo ištirtas net 6174 m² plotas, aptikta V–VI, XV ir XVII a. griautinių, XIII–XIV a. degintinių žmonių ir nedegintų žirgų kapų; didžiausio atgarsio sulaukė 1983 m. atradimas Obelių ežere – apie 2400 viduramžių degintinių kapų radinių.

XX a. 8–9-ajame dešimtmetyje viduramžių degintinių kapinynų ekspedicijų skaičius išaugo. Tyrinėjimus tuo metu rengė kelios institucijos, į tyrėjų gretas įsiliejo daug naujų archeologų. Vėlyvuoju sovietmečiu išaugusį viduramžių degintinių kapinynų

ekspedicijų skaičių lėmė kelios priežastys. Svarbiausia – laidojimo paminklų pašonėje ar net jų teritorijoje buvo vykdoma ūkinė veikla, ir archeologiniai tyrinėjimai buvo vienintelis būdas moksliniams duomenims surinkti. Nors ekspedicijos surinko daug vertingų duomenų apie mirusiųjų deginimą viduramžių Lietuvoje, daugumas tyrinėtojų apsiribojo empirinių duomenų kaupimu.

1990 m., Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, viduramžių degintinių kapinynų ekspedicijų skaičius sumažėjo. Didžiausio atgarsio sulaukė atradimai Marvelės kapinyne (Kauno m.) – viename plačiausiai tyrinėtų baltų genčių laidojimo paminklų. Mirusiųjų deginimo papročio viduramžių Lietuvoje tyrimų kontekste labai svarbios Marvelėje surastos dvi sezoniškai vandens užliejamos duobės su degintiniais kaulais ir beveik 1500 XII a. pabaiga – XIV a. datuojamų dirbinių bei jų fragmentų.

XXI a. pradžioje atliktų degintinių kapinynų tyrimų tikslai ir apimtys skyrėsi. Atskiro dėmesio nusipelno nuo 2006 m. rengiami Bajorų kapinyno tyrinėjimai. Čia per daugiau nei dešimtmetį ištirtas 310,7 m² dydžio XIV a. – XV a. pradžios kolektyvinės degintinių kapų kapavietės plotas, iš jų 38,75 m² – pelkėje. Bajorų, kaip ir 2009 m. atrasto Semeniškių kapinyno, tyrimų duomenys reikšmingi, siekiant atskleisti mirusiųjų deginimo papročio viduramžių Lietuvoje bruožus. Pastaraisiais metais tyrinėtojų susidomėjimas XIII–XIV a. degintiniais kapinynais Lietuvoje pastebimai išaugo. Be to, per 2012–2015 m. laikotarpį platūs tyrinėjimai atlikti Šiaurės vakarų Baltarusijoje.

Istoriografija. Pirmuoju viduramžių degintinių kapų aprašymu laikomas Teodoro Narbuto paskelbtas 1840 m. Kurėnų dvarininko Karolio Kosakovskio laiškas apie Obelių ežere surastus žmonių ir žirgų kaulus, apdegusius ir vandens apgadintus archeologinius dirbinius²⁷. Apie XIII–XIV a. laidoseną 1925 m. kiek plačiau užsiminė Aleksandras Spicynas. Jis aprašė skirtingų laikotarpių laidojimo paminklų tipus, nurodė dažniausiai randamas įkapes. Tyrinėtojo teigimu, degintiniai kapai buvo būdingi XIII a. lietuvių kapinynams ir XIII–XIV a. pilkapiams, o nedeginti mirusieji buvo laidojami XIV–XV a. Vilniaus krašto „akmeniniuose kapuose“ bei XIV–XVI a. lietuvių kapinyuose²⁸.

Marija Alseikaitė-Gimbutienė IX–XIII a. vidurio laidojimo papročius aptarė bendrai, jos darbuose reiškiamą nuomonę, kad XII–XIII a. mirusiųjų deginimas

---

²⁷ Teodora Narbuta *pomniejsze pisma historyczne. Szczegolnie do historyi Litwy odnoszące się*. Wilno: Nakład i druk Teofila Glücksberga, 1856, p. 222–223.

²⁸ Спицынъ, А. Литовскія древности. *Tauta ir žodis*, 1925, t. III, p. 150–152, 158–161.

Lietuvoje buvo vienintelis laidojimo būdas²⁹. Teigta, kad XIII a. sudeginti mirusieji buvo laidojami Vidurio Lietuvoje, nedeginti – slaviškuose „etnografinės Lietuvos“ ir akmenimis apkrautuose Pietryčių Lietuvos pilkapiuose³⁰. Dėl archeologijos – priešistorę tyrinėjančio mokslo sampratos XX a. viduryje pagoniškosios Lietuvos valstybės laikotarpio laidojimo papročių aprašymas į pirmuosius apibendrinamojo pobūdžio archeologijos mokslo leidinius nepateko³¹.

Pirmieji išsamūs darbai apie XIII–XIV a. laidoseną paskelbti XX a. 7-ajame dešimtmetyje. V. Urbanavičius apibūdino pagoniškosios Lietuvos valstybės laikotarpio laidoseną, iškėlė pagonybės ir krikščionybės sankirtos klausimą, atradimų Obelių ežere pagrindu išdėstė laidojimo vandenyje hipotezę³². Remdamasis archeologinių tyrimų duomenimis, tyrinėtojas pabrėžė viduramžių degintinių kapų radinių datavimo problemą ir sukūrė koncepciją, pagal kurią sudeginti mirusieji Lietuvoje buvo laidojami iki XV a. pradžios. Pasak autoriaus, XIII–XIV a. buvo deginami ne tik didieji kunigaikščiai ir jų šeimų nariai, bet ir eiliniai bendruomenės atstovai³³. Teiginius apie mirusiųjų deginimą iki 1387 m. Lietuvos krikšto ar net ilgiau, pridurdami, kad XIV a. pradėta laidoti plokštiniuose kapinyuose ir krikštas buvo pagrindinis veiksnys inhumacijai plisti, plėtojo ir kai kurie kiti tyrinėtojai³⁴.

XX–XXI a. sandūroje pagoniškosios Lietuvos valstybės laidojimo papročiai sulaukė mokslinės diskusijos. 1993 m. Kriveikiškyje (Širvintų r.) atradus Kernavės miesto gyventojų kapinyną su griautiniais kapais, pradėta abejoti istoriografijoje įsitvirtinusia nuomone, kad inhumacija yra tiesioginis krikščionybės padarinys.

---

²⁹ Alseikaitė-Gimbutienė, M. Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais. *Gimtasai kraštas*, 1942, t. V (30), p. 6.

³⁰ Alseikaitė-Gimbutienė, M. Kapų tipai Lietuvoje proistoriniais laikais. *Gimtasai kraštas*, 1943, t. 31, p. 16, 22, 25; Alseikaitė-Gimbutienė, M. *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1946, p. 74–76, 102–103.

³¹ Plg.: Puzinas, J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys (1918–1938 m. Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga). *Senovė. Istorijos skyriaus darbai*, 1938, t. IV, p. 173–303.; Kulikauskas, P., Kulikauskienė, R., Tautavičius, A. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961 ir kt.

³² Urbanavičius, V., Urbanavičienė, S. Archeologiniai tyrimai. *Lietuvos archeologija*, 1988, t. 6, p. 45–46; Urbanavičius, V. Погребения в озере Обеляй. In: Иванов, В. В., Невская, Л. Г., отв. ред. *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд*. Москва: Наука, 1990, p. 196–201; Urbanavičius, V. Vidurio Lietuvos gyventojų laidojimo papročių kaita IV–XIV a. In: *Astrauskas, A., sud. Vidurio Lietuvos archeologija. Konferencijos medžiaga, 1994 m.* Vilnius: Žalioji Lietuva, 1994, p. 47–55.

³³ Urbanavičius, V. Laidosena Lietuvoje XIV–XVII amžiais. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, 1966, t. 3 (22), p. 107–108; Urbanavičius, V. Ф. К вопросу о погребениях с трупосожжением XIV в. в Литве. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, 1966, t. 2 (21), p. 183–190.

³⁴ Plg.: Volkaitė-Kulikauskienė, R. Archeologijos duomenys. In: Volkaitė-Kulikauskienė, R., ats. red. *Lietuvių etnogenėzė*. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 210.

Remiantis minėto kapinyno tyrimų duomenimis tvirtinta, kad Lietuvos krikštas nėra vienintelė laidojimo papročių kaitos priežastis. Dėl to meto politinės padėties ir kaimyninių kraštų įtakos nedegintus mirusiuosius Rytų Lietuvoje esą pradėta laidoti XIII a. antroje pusėje – iki oficialaus Lietuvos krikšto³⁵.

Etninė Kernavės (Kriveikiškio) kapinyne palaidotų mirusiųjų interpretacija sulaukė kritikos. Gintautas Zabiela teigė, kad XIII–XIV a. Lietuvoje būta vieno laidojimo papročio – sudeginti mirusieji laidoti plokštiniuose kapinynuose, o duomenų apie degintinius kapus trūkumą lėmė archeologinių tyrimų metodikos spragos ir netiksliai įkapių chronologija³⁶. Vieningas mirusiųjų deginimo papročio įsivyravimas buvo susietas su XIII a. Šventaragio religine reforma ir kitais valstybės kūrimosi laikotarpio reiškiniais³⁷.

Savitą požiūrį į pomirtinio gyvenimo sampratą viduramžiais išsakė Eugenijus Svetikas. Jis ne tik kritikavo pagonybės likučių krikščioniškojo laikotarpio laidojimo paminkluose paieškas, bet ir pateikė naują – krikščionybės simboliais ir vaizdiniais paremtą – įkapių interpretaciją. Antai E. Svetikas teigė, kad apskritos lietos segės iš viduramžių degintinių ir griautinių kapų reiškė „evangelinį krikštijimą ugnimi“³⁸. Tas pats autorius lokio nago apkalus laikė Paskutiniojo teismo dienos ir krikščioniškojo tikėjimo prisikėlimu simboliu³⁹, o monetų dėjimo į kapus paprotį aiškino kaip užmokestį Dangaus karalystės vartus atveriančiam šv. Petriui⁴⁰.

---

³⁵ Išsamiau žr.: Luchtanas, A., Vėlius, G. Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a. In: Astrauskas, A., Bertašius, M., sud. *Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai*. Vilnius: Žalioji Lietuva, 1996, p. 80–88; Luchtanas, A., Vėlius, G. Valstybės gimimas ir mirusiųjų deginimo paprotys. Mirusiųjų deginimo tradicijos rytų Lietuvoje problematika dr. G. Zabielos straipsnyje „Laidosena pagoniškoje Lietuvoje“. *Archaeologia Lituana*, 2002, t. 3, p. 157–161; Vėlius, G. *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*. Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 16–17, 23–24.

³⁶ Zabiela, G. Laidosena pagoniškojoje Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 1998, t. 15, p. 351–379; Zabiela, G. Pietų Lietuvos vėlyvieji degintiniai kapinynai. *Archaeologia Lituana*, 2003, t. 4, p. 175–185.

³⁷ Išsamiau žr.: Vaitkevičienė, D., Vaitkevičius, V. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai. *Lietuvos archeologija*, 2001, t. 21, p. 311–334; Vaitkevičius, V. The Main Features of the State Religion in Thirteenth-Century Lithuania. *Балто-славянские исследования*, 2004, t. XVI, p. 331–356; Petrauskas, G. Prie Lietuvos valstybės susidarymo klausimo sugrįžtant: laidojimo papročių aspektas. *Res Humanitariae*, 2015, t. XVII, p. 114–136.

³⁸ Svetikas, E. Burial and Sacrifice in Lithuania during the Late Fourteenth-Fifteenth Century: Religious Confrontation or a Unique Conversion Phenomenon – Baptism by Fire? *Lithuanian Historical Studies*, 2007, t. 11, p. 130–131.

³⁹ Svetikas, E. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a. Archeologiniai radiniai su krikščioniškais simboliais*, t. I. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2009, p. 396–398; Svetikas, E. XIV a. pabaigos–XV a. amuletai iš apkaustyto lokio nago Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir kaimyniniuose kraštuose. *Lietuvos archeologija*, 2009, t. 34, p. 194–196.

⁴⁰ Svetikas, E. Mirusiųjų pinigai Lietuvoje XIV a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje: krikščioniškas laidojimo paprotys ir jo semantika. *Lietuvos istorijos metraštis. 1999 metai*, 2000, p. 26–48; Svetikas, E. *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2003, p. 162.

Viena svarbiausių E. Svetiko tyrinėjimų krypčių – viduramžių laikotarpio dirbinių tipologizavimas ir datavimas. Daug dėmesio skyres christianizacijos šaltinių paieškoms XIV a. pabaigos – XVIII a. laidojimo paminkluose, minėtas autorius nagrinėjo ir būdingų viduramžių degintinių kapų įkapių: kabučių, segių, apyrankių, žiedų, lokio nago apkalų-amuletų, piniginių apkalų ir kai kurių kitų radinių chronologiją. Naujausiame darbe XI–XVI a. pasagines seges gyvuliniais galais autorius priskyrė XIII–XIV a. laikotarpiui ir interpretavo kaip pagamintas *vadovaujantis krikščioniškaisiais bestiariumis ir <...> skirtos kolonizuojamų žemių gyventojų christianizacijai*⁴¹.

Apie pagonybę, pomirtinio gyvenimo sampratą ir XIII–XIV a. laidojimo papročius taip pat užsimenama istorikų darbuose. Daugelyje jų pagoniškosios Lietuvos valstybės laikotarpio religija supaprastinama iki „senojo tikėjimo“ ar „senųjų pagoniškų tikėjimų“ apibrėžimo. Teigiama, kad nors „pagonių tikėjimas“ taip ir nepasiekė religijos lygio, žynių sluoksniš liko nesusidaręs, XI–XII a. visose lietuvių genčių žemėse paplitęs mirusiųjų deginimo paprotys buvo vienas labiausiai lietuvius iš aplinkiniuose kraštuose gyvenusių tautų skyrusių bruožų⁴².

Išsamiai Lietuvos valstybės „pagonybės kulto politines atšakas“ nagrinėja Stephenas C. Rowellas⁴³. Jo nuomone, iki susidarant valstybei, baltų gentys neturėjo bendro laidojimo būdo, o jų įvairovė liudija decentralizuotą lietuviškosios pagonybės prigimtį. Padėtis turėjo keistis kuriantis Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, vykstant politinei ir religinei centralizacijai. Rašytiniuose šaltiniuose aprašytos Lietuvos didžiųjų kunigaikščių deginimo apeigos Vilniuje – naujajame politiniame ir religiniame centre – rodo, kad tuo metu galėjo būti siekiama religinių papročių vienovės. Sovijaus mite minimą mirusiųjų deginimo paprotį S. C. Rowellas sieja su didžiųjų kunigaikščių deginimo apeigomis, tačiau jame aprašytų skirtingų laidojimo būdų sąsajos su atskirų socialinių grupių atstovų laidosena, anot autoriaus, lieka neaiškios.

---

⁴¹ Svetikas, E. *Krikščioniškasis bestiariusas XIII–XV a. Lietuvos kultūroje. Omega segės zoomorfiniais galais*, t. I. Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2014, p. 271.

⁴² Kiaupa, Z., Kiaupienė, J., Kuncevičius, A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Arlila, 1998, p. 93; plg.: Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*, t. I. *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Akademinių skautų sąjūdžio Vydūno fondas Čikagoje, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 179–181; Baronas, D., Dubonis, A., Petrauskas, R. *Lietuvos istorija*, t. III. *XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 515–522.

⁴³ Rowell, S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*. Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 127–159.

Didelį dėmesį pagonybės ir krikščionybės sandūros laikotarpiui, Lietuvos krikšto aplinkybėms ir kontekstui skiria Darius Baronas⁴⁴. Autorius kritiškai žvelgia į mitologijos tyrinėtojų atliekamus pagoniškosios Lietuvos valstybės laikotarpio dievų panteono tyrimus, vadovaudamasis rašytinių šaltinių duomenimis teigia, kad *lietuvių pagonybės ir ankstyvosios Lietuvos istorijos sąsajos tebėra itin problemiškas praeities fenomenas*⁴⁵. Į akis krenta D. Barono darbuose reiškiamą griežta Sovijaus mito tyrinėjimų kritika⁴⁶. Autorius prieštarauja žymiausių mitologijos tyrinėtojų: Vladimiro Toporovo, Algirdo Juliaus Greimo, Norberto Vėliaus ir Gintaro Beresnevičiaus išvadoms apie Sovijaus mito baltiškumą. Remdamasis Sergejaus Temčino ir Tatjanos Vilkul įžvalgomis, D. Baronas teigia, kad *šis mitas su baltais neturi beveik nieko bendra, o pagrindiniai jo sandaros elementai galbūt perimti iš Biblijos pasažų, bylojančių apie pagonybės atsiradimą, ir ankstyvųjų viduramžių Bizantijos rašytojų pasisakymų šia tema*. Pabaigoje Sovijaus mitas yra susiejamas su sabijais – šiaurės Mesopotamijos miesto Harano gyventojais, o paties mito kilmė, manoma, yra semitiška⁴⁷.

S. Temčino, T. Vilkul ir šiuos tyrinėtojus sekusio D. Barono teiginiai apie mito arabiškumą netrukus sulaukė kritikos ir buvo paneigti⁴⁸. Sovijaus mito, užimančio ypatingą vietą mirusiųjų deginimo papročio viduramžių Lietuvos tyrimuose, atitikmenų yra lietuvių ir rytų slavų tautosakoje, todėl jo folklorinė kilmė – labiausiai tikėtina.

Taigi XIII–XIV a. laidojimo papročiais tyrinėtojai plačiau susidomėjo tik XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Pavienius, menkai archeologiniais duomenimis pagrįstus teiginius tuo metu pakeitė kryptingi laidojimo papročių tyrinėjimai. Atkūrus Nepriklausomybę pasirodė daugiausiai mirusiųjų deginimo paprotį nagrinėjančių ir viduramžių degintinių kapinynų tyrinėjimais paremtų darbų. XIII–XIV a. laidojimo papročiai sukėlė mokslinę diskusiją, o laidosena pagoniškojoje valstybėje tapo vienu aktualiausių Lietuvos mokslo klausimų.

---

⁴⁴ Baronas, D. Christians in Late Pagan, and Pagans in Early Christian Lithuania: The Fourteenth and Fifteenth Centuries. *Lithuanian Historical Studies*, 2015, t. 19, p. 51–81; Baronas, D., Rowell, S. C. *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*. Vilnius: The Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2015 ir kt.

⁴⁵ Baronas, D., Dubonis, A., Petrauskas, R. *Lietuvos istorija*, p. 517.

⁴⁶ Ten pat, p. 517–518; Baronas, D., Rowell, S. C. *The Conversion...*, p. 264–266.

⁴⁷ Baronas, D., Dubonis, A., Petrauskas, R. *Lietuvos istorija*, p. 518; Baronas, D., Rowell, S. C. *The Conversion...*, p. 265

⁴⁸ Lemeškin, I. Sovijaus saktmės baltiškumas ir arabiškumas. Mitonimo kilmė. *Tautosakos darbai*, 2015, t. XLIX, p. 35–48; Lemeškin, I. Двум смертям не бывать, а одной не миновать: Sovijaus saktmė ir jos paralelės rytų slavų folklore. *Lituanistica*, 2015, t. 61 (4 (102)), p. 274–294.

Pagrindiniai disertacijoje **ginami teiginiai** yra šie:

1. XIII a. Lietuvos valstybėje pastebimus gentinio laikotarpio laidosenos bruožus XIV a. pakeitė vyraujantis mirusiųjų deginimo paprotys;

2. Be laidojimo individualiuose degintiniuose kapuose, XIII–XIV a. reikšmingą vietą užėmė kolektyviniai degintiniai kapai sausumoje ir vandenyje. Sudegintų mirusiųjų palaikų laidojimas vandenyje – išskirtinis viduramžių Lietuvos laidosenos bruožas;

3. Mirusiųjų deginimas, sudegintų palaikų užkasimas duobutėse, degintinių kaulų išbėrimas kapinynų paviršiuje arba vandenyje – tai senovės lietuvių mirties ir pomirtinio gyvenimo sampratos atspindys;

4. XIV a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės materialinė kultūra su tam tikromis išimtimis suvienodėjo, savitas jos bruožas – degintinių kapų įkapių horizontas. Tai šį laikotarpį išskiriantys darbo įrankių, ginklų, papuošalų, aprangos ir buities reikmenų, raitelio ir žirgo ekipuotės dirbinių tipai;

5. Viduramžių Lietuvoje išplitęs mirusiųjų deginimo paprotys ir jį menantys degintiniai kapinynai yra XIII a. religinės reformos rezultatas.

Sudegintų mirusiųjų laidojimas – išskirtinis XIII–XIV a. lietuvių kultūros bruožas, su retomis išimtimis apėmęs visą etninę Lietuvą, skirtingų socialinių sluoksnių, lyties ir amžiaus mirusiųjų grupes.

Disertacijos struktūra. Darbą sudaro: įvadas, keturi dėstymo skyriai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai, priedai ir iliustracijos.

Pirmajame skyriuje apžvelgiami istoriniai ir archeologiniai mirusiųjų deginimo papročio viduramžių Lietuvoje šaltiniai, aptariama istoriografija. Pasitelkus mokslinių eksperimentų duomenis, antrajame skyriuje pristatomi mirusiųjų deginimo būdai. Didžiausias dėmesys skiriamas viduramžių degintinių kapinynų geografijai ir topografijai, laidojimo vietų ir degintinių kapų tipologijai. Trečiajame skyriuje nagrinėjami degintinių kapų radiniai: antropologinė ir zooarcheologinė medžiaga, dirbiniai; pasitelkus statistinės analizės metodus atliekama uždarų viduramžių degintinių kapų komplektų analizė. Paskutiniajame ketvirtajame skyriuje bendrinami duomenys, siekiama nustatyti viduramžių Lietuvos degintinių kapų horizonto sudėtį ir pobūdį. Taip pat gvildenami chronologijos klausimai, tiriamas degintinių kapinynų paplitimas, religinis kontekstas, šiuose laidojimo paminkluose palaidotų mirusiųjų kultūrinė ir socialinė tapatybė.

Darbo priedus sudaro viduramžių degintinių kapinynų katalogas ir lentelės, kuriose pateikiami suvestiniai antropologinių tyrimų rezultatai, duomenys apie uždarus degintinių kapų kompleksus ir įkapių koreliaciją.

Rezultatai ir išvados. 1. Palyginus viduramžių degintinių kapinynų tyrinėjimų duomenis su šiuolaikinių mokslinių kremavimo eksperimentų rezultatais nustatyta, kad skirtumas tarp sudeginus mirusiojo kūną liekančių ir degintiniuose kapuose aptinkamų kaulų kiekio yra akivaizdus. Degintinių kaulų „trūkumą“ kapuose lemia ne tik jų išlikimui įtakos turinčios grunto savybės, apeigų dalyvių „kruopštumas“ iš laužaviečių išrenkant artimųjų kaulus, specialus jų trupinimas, bet ir simbolinio kaulų kiekio laidojimo galimybė. Ši aplinkybė, padavime apie Migonių piliakalnį ir lietuvių liaudies pasakose minimas degintinių kaulų išbėrimas pavėjui arba į vandenį, papročio analogijos užsienio kraštuose leidžia manyti, kad tiek viduramžių Lietuvoje, tiek ankstesniais laikotarpiais be įprastos laidosenos galėjo būti paplitę įvairūs archeologiniu požiūriu sunkiai apčiuopiami laidojimo būdai.

2. Mirusiųjų deginimo paprotį mena virš 80 XIII–XIV a. degintinių kapinynų ir 50 šių kapų radinių radimviečių; vėlyviausi mirusiųjų deginimo atvejai siekia XV a. pradžią. Geografinė šių laidojimo vietų erdvė apima dabartinę Lietuvą, Pietryčių Latviją, Šiaurės vakarų Baltarusiją ir Šiaurės rytų Lenkiją. Vakarų ir Šiaurės Lietuvoje, kiek mažiau Žemaitijoje, Vidurio ir Pietų Lietuvoje XIII a. dar buvo pastebimi gentiniai laidosenos bruožai, sudeginti mirusieji dažnai laidoti senuosiuose, nuo II t-mečio pradžios ir dar anksčiau įrengtuose kapinynuose. Tai rodo laidosenos tąsą ir tvirtą pagoniškosios Lietuvos valstybės laikų bendruomenių ryšį su konkrečiomis laidojimo vietomis. XIII–XIV a. Rytų Lietuvoje sudegintus mirusiuosius pradėta laidoti naujose vietose. Ankstesnių laidojimo vietų apleidimo ir naujų degintinių kapinynų įrengimo priežastys slypi to meto valstybės branduolyje vykusiuose pokyčiuose. Atskiros, daugiausiai mišrios etninės ir konfesinės sudėties valstybės centruose gyvenančios arba kitos į rytų slavų įtaką patekusios Rytų Lietuvos bendruomenės nedegintus mirusiuosius laidojo jau laikotarpyje iki 1387 m. krikšto.

Kuriantis Lietuvos valstybei nyko baltų genčių laidosenos skirtumai, įsitvirtino atskiras kultūrinės sritis apimantis ir etninius lietuvius vienijantis mirusiųjų deginimo paprotys. Naujausi degintinių kapinynų tyrinėjimai Rytų Lietuvoje ir Šiaurės vakarų

Baltarusijoje atskleidžia mirusiųjų deginimo papročio svarbą etninėje Lietuvoje, nurodo naujų tyrinėjimų kryptis ir būtinybę.

3. XIII–XIV a. degintinių kapinynų topografijoje akivaizdi gyvųjų ir mirusiųjų erdvės atskirtis, ji pagrįsta senovės lietuvių pomirtinio gyvenimo sampratos vaizdiniais. Viduramžių degintiniai kapinynai – tai vietos lygiu paviršiumi, išorės bruožais primenančios daugelio kitų laikotarpių laidojimo vietas. Visoje kapinynų paplitimo teritorijoje laidojama buvo dominuojančiose kalvose, nedidelėse, nežymiai iškilusiose kalvelėse, plokštikalvėse ir kyšuliuose. Vidurio Lietuvos, Nemuno, Neries ir Nevėžio pakrančių bruožas – laidojimo vietos žemuose upių krantuose, jų slėniuose. Be to, laidojama buvo net vandens telkiniuose, upių arba ežerų apsemiamose vietose. Būdinga viduramžių degintinių kapinynų aplinka – miškai, upės, ežerai ir pelkės.

4. Plokštiniai degintiniai kapinynai yra pagrindinis laidojimo paminklų tipas viduramžių Lietuvoje. Kapinynų plotas priklausė nuo bendruomenės dydžio ir laidojimo paminklo naudojimo trukmės. Mirusieji dažniausiai deginti atokiai nuo laidojimo vietų, kapinynams būdingos apeiginės duobės, Vidurio Lietuvai – I ir II t-mečių sandūroje išplitęs žirgų aukojimo paprotys. Žirgų griaučiai viduramžių degintiniuose kapinyuose paprastai buvo užkasami atskirai nuo sudegintų žmonių kapų. Buvusioje Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje aptinkama pavienių ir pilkapių sampilus įkastų arba tarp pilkapių įrengtų XIII a. degintinių kapų. Išsamūs pilkapių aplinkos tyrinėjimai ateityje suteiks daug vertingų duomenų apie Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą, ikivalstybinio ir valstybės kūrimosi laikotarpio laidoseną.

Individualūs XIII–XIV a. degintiniai kapai – tai didelės gilios kapų duobės arba nedidelės, žemės paviršiuje iškastos duobutės su švariai iš laužavietės išrinktais kaulais, degėsiais, apdegusių ir apsilydžiusių įkapių fragmentais. Pirmojo tipo, vidutiniškai nuo 0,5 x 0,5 m iki 2 x 3 m dydžio, 0,3–1,5 m gylio kapų duobės, primenančios vėlyvojo geležies amžiaus degintinius kapus, būdingos tik XIII a., o antrosios, 0,15 x 0,3 – 0,6 x 0,6 m dydžio, 0,1–0,3 m gylio duobutės yra ryškiausias viduramžių degintinių kapinynų bruožas. Šiose kapų duobutėse randama nuo kelių iki kelių šimtų gramų degintinių kaulų, nuo vieno iki penkių skirtingų puodų šukių (apie urnas jokių patikimų duomenų nėra). Individualių degintinių kapų duobės kapinyuose išsidėsčiusios be tvarkos, tarp įkapių kapuose išdėstymo tvarkos taip pat nepastebėta.

Kolektyviniai degintiniai kapai – degintinių kaulų, laužavietės likučių, perdegusių įkapių fragmentų ir puodų šukių kupinas sluoksnis – būdingas XIII–XIV a. Vidurio ir Rytų Lietuvos (taip pat Šiaurės vakarų Baltarusijos) degintinių kapinynų bruožas. Atskirai minėtinos XIII a. kolektyvinių degintinių kapų duobės, kurios siejamos su kuršių kariais raiteliais. Neatsiejama, su pomirtinio pasaulio vaizdiniais susijusi kolektyvinių degintinių kapų ypatybė – tai sulankstytos, sulaužytos, į kelias dalis sukaptos arba kitaip sugadintos įkapės, sudaužyti keramikos puodai ir sutrupinti degintiniai kaulai, degintinių kapų sluoksnyje vertikaliajoje padėtyje esantys ginklai.

Naujausi viduramžių degintinių kapų tyrinėjimai liudija apie kolektyvinio laidojimo vandenyje paprotį. Obelių ežero, Marvelės, Bajorų ir Semeniškių kapinynų tyrinėjimai patvirtina, kad viduramžių Lietuvoje sudegintų mirusiųjų palaikai į vandenį buvo beriami ne tik XIV a., bet ir kurį laiką po 1387 m. krikšto. Tokia laidosena primena Vilkmuižos ežero Latvijoje atvejį, kartu tai – daugelį analogijų Pietų ir Pietryčių Azijoje turintis laidojimo būdas.

5. Pirmą kartą statistinės analizės metodu ištyrus 96 uždarus XIII–XIV a. degintinių kapų įkapių komplektus, išryškėjo viduramžių degintinių kapų radinių horizontas. Klasterių ir korespondencinė analizė parodė dvi atskiras viduramžių degintinių kapų įkapių grupes. Pirmajai priklauso išimtinai XIII a. dirbinių tipai: dalgiai, šukų formos kabučiai-amuletai, sudėtiniai krūtinės papuošalai, cilindrinės spynos ir raktai, svarstyklių dalys, geriamųjų ragų apkalai, miniatiūriniai pentinai ir kt. Jie liudija apie šio laikotarpio ir vėlyvojo geležies amžiaus įkapių panašumus. Antroji, XIII–XIV a. radinių grupė rodo, kad šiuo laikotarpiu etninėje Lietuvoje paplito nauji dirbinių tipai, suvienodėjo materialinės kultūros bruožai, nusistovėjo vientisas viduramžių degintinių kapų įkapių horizontas. Jam priklauso: įtveriamieji peiliai ornamentuotomis nugarėlėmis, skiltuvai, ylos tordiruota viduriniąja dalimi, kirviai su atkraštėmis ir statmenai nukirstais ašmenimis, ietigaliai iššestomis trikampėmis plunksnomis, lanko strėlių antgaliai, šarvų dalys, nedidelės pasaginės segelės, apskritos lietos ir skardinės segės, apyrankės pinta ir tordiruotu lankeliu, žiedai pastorinta, vyta ir pinta priekine dalimi, skustuvai, simboliniai raktai, piniginės apkalai, bangelėmis ir lygiagrečiais grioveliais puoštos keramikos šukės, pentinai smarkiai išlenktais lankeliais su spygliu arba žvaigždute, pentinų tvirtinimo plokštelės, kamanų apkalai ir daugelis kitų dirbinių tipų.

6. Palaikų deginimo viduramžių Lietuvoje sampratą apibrėžia baltų religijoje ir mitologijoje ryškėjantys senieji mirties bei pomirtinio gyvenimo sampratos vaizdiniai. Ugnis išlaisvina ir apvalo vėlę, paspartina jos atgimimą, galiausiai nusako kelią į mirusiųjų karalystę, kurios tapatinimą su „aukštu kalneliu“, kaip pomirtinio pasaulio vieta, pagrindžia viduramžių degintinių kapinynų topografijos bruožai. Baltų religijos ir mitologijos tyrinėjimai atskleidžia ypatingą ugnies ir vandens – dviejų gamtos elementų – sąveiką, todėl mitinės vandens, kaip vėlių buveinės ir tarpininko tarp gyvųjų bei mirusiųjų pasaulių, teikiamos reikšmės laikytinos pagrindine sudegintų mirusiųjų laidojimo vandenyje priežastimi.

Mirusiųjų deginimo papročio įsitvirtinimas pagoniškojoje Lietuvos valstybėje, senųjų laidojimo paminklų apleidimas ir naujų degintinių kapinynų atsiradimas jos branduolyje – tai XIII a. įvykusios religinės reformos rezultatas. Reformą mena valstybinių kulto vietų įsteigimas ir vyriausiųjų dievų panteonas, jos atgarsių yra 1261 m. užrašytame Sovijaus mite ir XVI a. į legendinę Lietuvos metraščio dalį (Bychovco kroniką) įrašytoje Šventaragio legendoje. Ir Sovijaus mite, ir Šventaragio legendoje vaizduojama laidojimo papročių kaita atspindi senovės lietuvių religijos pokyčius ir liudija apie išskirtinę mirusiųjų deginimo papročio reikšmę. Būtent šiame religiniame kontekste turi būti matomi XIII–XIV a. degintiniai kapinynai.

Religinė reforma, mirusiųjų deginimo papročio plėtra ir įsivyravimas, vientiso degintinių kapų įkapių horizonto kilmė yra susijusi su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo ir diduomenės pastangomis vienyti valstybę, įtvirtinti joje valdžią. Etninėje Lietuvoje ir ypač jos pakraščiuose atlikdami karines užduotis, palaikydami ir stiprindami didžiojo kunigaikščio valdžią, leičiai tapo visuotinio („valstybinio“) mirusiųjų deginimo papročio skleidėjais. XIII–XIV a. šio papročio laikėsi visų socialinių sluoksnių, abiejų lyčių ir amžiaus grupių atstovai. Su tam tikromis išlygomis (pavienės Rytų Lietuvos bendruomenės mirusiuosius laidojo griautiniu būdu), mirusiųjų deginimas buvo skiriamasis XIV a. susidariusios lietuvių tautos bruožas, jų tapatybės dalis. Lietuvos valstybės susidarymas ir tuo pačiu metu įsivyravęs mirusiųjų deginimo paprotys yra vienas nuo kito neatsiejami istoriniai reiškiniai.

Publications on the subject of the dissertation / Straipsniai disertacijos tematika

1. Petrauskas, G. The Last Pagan Burials. *In: Zabiela, G., Baubonis, Z., Marcinkevičiūtė, E., eds. A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania.* Vilnius: Society of the Lithuanian Archaeology, 2016, pp. 418–429.
2. Petrauskas, G. Prie Lietuvos valstybės susidarymo klausimo sugrįžtant: laidojimo papročių aspektas. *Res Humanitariae*, 2015, t. XVII, p. 114–136.
3. Petrauskas, G. Laidojimo papročių ir pomirtinio gyvenimo sampratos tyrinėjimai Lietuvos archeologijoje. Istoriografinis aspektas. *Archaeologia Lituana*, 2014, t. 15, p. 75–92.
4. Petrauskas, G., Vaitkevičius, V. Archeologinių sluoksnių plovimas Lietuvoje ir Bajorų archeologinės ekspedicijos patirtis. *Lietuvos archeologija*, 2013, t. 39, p. 235–254.

Papers on the subject of the dissertation / pranešimai disertacijos tematika

1. Sacredness of Space and the Afterlife: The Topography of Medieval Lithuanian Cremation Cemeteries. 22nd Annual Meeting of the European Association of Archaeologists (EAA). Vilnius, Lithuania, 1 September 2016 / 22-oji Europos archeologų asociacijos (EAA) konferencija. Vilnius, 2016 m. rugsėjo 1 d.
2. Water as Mediator between the Quick and the Dead: Burying in Water in Lithuania at the Age of Conversion to Christianity. 21st Annual Meeting of the EAA. Glasgow, United Kingdom, 4 September 2015 / 21-oji EAA konferencija. Glazgas (Jungtinė Karalystė), 2015 m. rugsėjo 4 d.
3. Prie Lietuvos valstybės susidarymo klausimo sugrįžtant: mirusiųjų laidojimo papročių aspektas. International conference “Baltic languages and cultures”. Klaipėda, Lithuania, 9 May 2014 / Tarptautinė konferencija „Baltų kalbos ir kultūros“. Klaipėda, 2014 m. gegužės 9 d.

About the Author

Gediminas Petrauskas was born in Ukmergė, Lithuania, on 22 July 1986. In 2005, he graduated from Jonas Basanavičius Secondary School in Ukmergė. He studied at the Faculty of History in Vilnius University, and in 2009, was acquired BA in Archaeology, in 2011, MA in Archaeology (*cum laude*). During 2011–2016, he was PhD student at the Faculty of History in Vilnius University. He had an internship at the Institute of History and Archaeology of the

University of Tartu and the Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus. In 2010, the author was awarded a scholarship of Student's Research Practice by the Research Council of Lithuania, while in 2013 and 2016, a scholarship for academic achievements by the Research Council of Lithuania.

The field of interest covers burial rites, cremation and the archaeology of modern conflicts. The author has presented 7 papers at the international conferences and seminars in Lithuania, Czech Republic, Denmark, and the United Kingdom. He has participated at the archaeological expeditions in Lithuania, Latvia, Poland, and Ukraine. Since 2010, he has been conducting archaeological fieldwork himself.

The author is actively involved in the social activities. During 2009–2016, he has made about 40 public lectures and presentations. Since 2009, he is a member of the Society of the Lithuanian Archaeology, and since 2011, a member of the Union of the Commemorators of the Struggle for Lithuania's Freedom (*Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdis*).

E-mail: petrauskasgediminas@gmail.com

Apie autorių

Gediminas Petrauskas gimė 1986 m. liepos 22 d. Ukmergėje. 2005 m. baigė Ukmergės Jono Basanavičiaus vidurinę mokyklą. Studijavo Vilniaus universiteto Istorijos fakultete, 2009 m. baigė archeologijos bakalauro, 2011 m. – archeologijos magistro (*cum laude*) studijas. 2011–2016 m. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantas. Doktorantūros studijų metu stažavosi Tartu universiteto Istorijos ir archeologijos institute, Baltarusijos Nacionalinės mokslų akademijos Istorijos institute. 2010 m. autoriui buvo paskirta Lietuvos mokslų tarybos Studentų mokslinės praktikos stipendija, 2013 ir 2016 m. – Lietuvos mokslo tarybos Doktoranto stipendija už akademinis pasiekimus.

Mokslinių tyrimų kryptys: laidojimo papročiai, mirusiųjų deginimas, naujausių laikų konfliktų archeologija. Pranešimus skaitė 7 tarptautinėse mokslinėse konferencijose ir seminaruose Lietuvoje, Čekijoje, Danijoje ir Jungtinėje Karalystėje. Dalyvavo archeologinėse ekspedicijose Lietuvoje, Latvijoje, Lenkijoje ir Ukrainoje, nuo 2010 m. rengia savarankiškus archeologinius tyrimus.

Autorius aktyviai dalyvauja visuomeninėje veikloje. 2009–2016 m. perskaitė apie 40 viešų paskaitų ir pranešimų. Nuo 2009 m. Lietuvos archeologijos draugijos, 2011 m. – Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdžio narys.

El. paštas: petrauskasgediminas@gmail.com